

---

---

# પરજા મેટ્રીક્યુલેશન ઇતિહાસ મરાઠા યુગ.

[ પ્રથમ ભાગ ]

: લેખક :  
એક અનુભવી શિક્ષક

(૧) ૦

મૂલ્ય : ચાર આનંદ

---

હરિહર પુસ્તકાલય      બુકસેલર્સ      સુરત  
પબ્લીશર્સ

---

---

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ ગુજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ ]

અનુક્રમાંક

29658

કિંમત ૦.૪૦

ગ્રંથનામ

મરઘી રૂઝી

વર્ગાંક

મ ૨૭ : ૮૭૫૯ : ૮૨ : ૧૭

# મરાઠા વંશાવળી.

શાહજી

શિવાજી

(ખ. સ. ૧૬૭૪ (રાજ્યાભિષેક) - ૧૬૮૦)

સંભાળ

(૧૬૮૦-૧૬૮૯)

રાજારામ

(૧૬૮૯ થી ૧૭૦૦)

શાહુ સતારામાં રાજ્ય સ્થાપ્યું

(૧૭૦૮ થી ૧૭૪૮)

શિવાજી ખીન્ને (તારામાઠની દેખરેખ) સંભાળ ખીન્ને

રાજારામ (દત્તક)

(૧૭૦૦-૧૭૦૮) (કોલ્હાપુરમાં ૧૭૧૨-૧૭૬૦)

(૧૭૪૮-૧૭૭૮)

(કોલ્હાપુર) માં રાજ્ય સ્થાપ્યું.

રાજારામ (૧૭૦૮-૧૭૧૨)

રાજ્ય હતુ ચાલે છે.

શાહુ ખીન્ને (૧૭૭૮-૧૮૧૮)

ખાલા સાહેબ (૧૮૧૮-૧૮૩૭)\* ૧૮૩૭માં અંગ્રેજોએ એ રાજને પદબ્રજ કરી

૧૮૪૦ સુધી કોરોબાર ચલાવ્યો.

શાહજી (આપા સાહેબ) (૧૮૪૦-૧૮૪૮) ૧૮૪૮માં અપુત મરણ થવાથી ખાલાસા થયું.

## પૈથાઓ.

બાણાણ ત્રિશુનાથ (૧૭૧૪-૧૭૨૦)

બાણરાવ ૧ થો (૧૭૨૦ થી ૧૭૪૦)

બાણાણ બાણરાવ  
(૧૭૪૦-૧૭૬૧)

રોવોઆ (રઘુનાથરાવ)

બાણરાવ બીજો (૧૭૬૫-૧૮૧૮)

૧૮૧૮માં અંગ્રેજોએ

માધવરાવ (૧૭૬૧-૧૭૭૨) નારાયણરાવ (૧૭૭૨-૭૩) ૫૬બ્રહ્મ મુરી વર્ષસિન

આધુ.

માધવરાવ બીજો (સત્યાઈ માધવરાવ)

(૧૭૭૪-૧૭૮૫)

## શિવાજી.

### સારાંશ

સત્તરમી સદીની શરૂઆતમાં દક્ષિણમાં ખીજપુર અને ગોવર્ગકાંડાના મોટાં રાજ્યોની પડતી થતી હતી તે તેમજ ખીજ રાજ્યો અસ્તવ્યસ્ત થઇ ગયાં હતાં. ઔરંગઝેબ દિલ્હીમાં પર ધાર્મિક જીજ્ઞાસુ ગુજારતો હતો. અને જુદાં જુદાં રાજ્યોમાં વહીવટી તેમજ લશ્કરી નોકરીમાં મરાઠાઓ સારા પ્રમાણમાં હતાં. આ બધી પરિસ્થિતિનો લાભ શીવાજીએ લેવા માંડ્યો. તેણે ખીજપુર તેમજ મોગલ વિભાગોમાં લૂંટ કરવા માંડી અને કીલ્લાઓ એક પછી એક સર કરવા લાગ્યો અને ધીમે ધીમે સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપ્યું.

શિવાજીએ નાનપણમાં પોતાની માતા તથા ગુરુ પામે ઉચ્ચ પ્રકારનું ધાર્મિક તથા યુદ્ધકળાનું શિક્ષણ મેળવ્યું હતું અને તેથી તેનામાં સ્વદેશાભિમાન તથા ધર્માભિમાન પ્રગટ થયાં હતાં. તેણે એક બહાદુર સૈનિક તરીકે આગળ આવી માયુસો ભેગાં કરી જુદા જુદા પ્રદેશોપર પોતાની સત્તા જમાવવા માંડી અને સ્વતંત્ર મરાઠા રાજ્યનો પાયો નાંખ્યો.

તેણે પોતાની કારકીર્દી દરમિયાન ઔરંગઝેબ સાથે યુદ્ધ કરી તેને બહો હાંકવો. ખીજપુરના રાજાને પણ શરણે લાવી તેની સાથે સંધી કરી. અને ત્યાર પછી દક્ષિણ હોંદના કર્ણાટક, જાજી વગેરે રાજ્યો લીધાં. તેણે મુસલમાનના પાસમાંથી પોતાના ધર્મનો છુટકારો કરી દિલ્હીમાં સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપ્યું અને રાજ્યને સુવ્યવસ્થિત રાખવા તેણે એક બધી જ ઉમદા રાજ્ય વ્યવસ્થા નક્કી કરી. તેનામાં ઉદારતા, ધીરજ, રાજદારી કુનેહ હતાં. તે ઈ. સ. ૧૬૮૦ માં મરણ પામ્યો.

Q. 1 Give in Short the Political Condition of South India before Shivaji and give the reasons that favoured the growth of Maratha Power.

સત્તરમી સદીની શરૂઆતમાં દક્ષિણ દોડમાં ત્રણ મોટી મુસલમાનીશ રાજ્ય સત્તાઓ હતી. તેઓ પરસ્પર ધર્ષા અને દ્વેષ બતાવતાં અને તેઓ મહોમાહે લડતાં. એ વખતે ઉત્તરમાં ઔરંગઝેબ રાજ્ય કરતો હતો અને તે વારંવાર દક્ષિણ પર ચઢાઈઓ કરતો. તેથી એ રાજ્યો લગભગ નાશ પામ્યાં હતાં. બીજાપુર અને ગોવળકોંડાના એ રાજ્યો અસ્તિત્વમાં હતાં. તે સિવાય બીજાં નાનાં સ્વતંત્ર રાજ્યો હતાં.

**મરાઠી સત્તાના ઉદયના કારણો:—**

- (૧) દક્ષિણ દિશાની અસ્તવ્યસ્ત રાજકીય સ્થિતિ
- (૨) જુદા જુદા રાજ્યોમાં નોકરીએ રહી મરાઠાઓએ મેળવેલું રાજ્ય વહીવટ સંબંધી જ્ઞાન.
- (૩) કુદરતી રીતે કુંગરાળ પ્રદેશમાં રહેનારા હોવાથી મજબૂત અને સાહસીક યોદ્ધાઓ હોવાથી.
- (૪) પહાડી અને કુંગરાળ મુલક પર કુદરતી રીતે સહીસલામતીવાળા કિલ્લાઓ જેમાંથી શત્રુઓનો ધણી સહેલાઈથી નાશ થઈ શકે.
- (૫) ઔરંગઝેબના ધાર્મિક જીલમ સામે સ્વધર્મ ટકાવી રાખવા માટે સંત તુકારામ તથા રામદાસ સ્વામીનો બોધ જેણે લોકોમાં સ્વાતંત્ર્યની અને ધર્મરક્ષણની ભાવના ફેલાવી.
- (૬) શિવાજી જેવા પ્રતિભાશાળી અને યોગ્ય તેમજ જુદ્ધિશાળી પુરુષની દોરવણી.
- (૭) ઔરંગઝેબે બીજાપુર અને ગોવળકોંડા પર ચઢાઈ કરી કરેલી જીલમ.

**Q. 2 Write a short note on the life of Shivaji, giving his character, and his ability as a statesman and also as a warrior?**

શિવાજીના પૂર્વજો રજપુતો હોવાનું મનાય છે. તેઓ મુસલમાનોના ત્રાસથી નાસી આવી દક્ષિણમાં રહ્યા હતા. શિવાજીનો પિતા શાહજી

ખીજપુર રાજ્યની નોકરીમાં હતો. ઈ. સ. ૧૬૨૭ માં જુનર કે શીવનેરીના કીલ્લામાં તેનો જન્મ થયો હતો. નાનપણમાં તેની માતા તેને રામાયણ અને મહાભારતની કથાઓ સંજળાવતી. તેની માતા જીજ્ઞાસુ એક વીર અને ધાર્મિક સ્ત્રી હતી. તેણીએ તેને સ્વર્ગના અને સાદસિકતાને આહતો કર્યો. ત્યાર પછી તેનું શિક્ષણ કાર્ય દાદોજી કેડદેવને સોંપવામાં આવ્યું. તેણે તેને ઘોડે બેસતા, તીર ફેંકતા તથા હથિયારો વાપરતા શિખવ્યું અને એક સૈનિક તરીકેની યોગ્ય કેળવણી આપી. અને ત્યાર પછી તેને રામદાસ સ્વામીના બેટો થયો. તેણે તેનામાં ધર્માભિમાન રેડ્યું, અને ધર્મની રક્ષા કરવા કત્યું શિવાજી માળાયા હતો. તે અનાથ તેમજ નિરાધાર તરફ તેમજ સ્ત્રીઓ તરફ કદી ખરાબ વર્તન દાખવતો નહિ. તેનું નૈતિક બળ ઉચ્ચ પ્રકારનું હતું. સ્ત્રીઓ તરફ તે માતાની દૃષ્ટિએ જોતો. તે ખીજા ધર્મો પ્રત્યે દ્વેષભાવ રાખતો નહિ. તે માયાળુ સ્વભાવનો, સાદો અને સખત મહેનત કરનાર હતો.

લડવૈયા તરીકે શિવાજી એક બાહોશ સરદાર તથા દિર્ઘ દૃષ્ટિવાળો હતો. તેણે ૧૯ વર્ષ સુધી ઔરંગઝેબ સાથે લડી તેને હાથેઓ એ મોટો ભાગે એની લડવાની રીત અને લશ્કરની વ્યવસ્થાને જ આભારી છે. તેના લશ્કરના મુખ્યત્વે બે વિભાગ પાડી શકાય, હુલ્લજી અને પાયદળ...તેના સૈનિકો મજબુત હતા. અને પોતાના સાધનો પોતાની પાસે જ રાખતા. તેઓમાં ધર્મને માટે અને પોતાના સરદારને માટે મરી શીટવાનું અભિમાન હતું અને તેમને શિવાજીએ સારી લશ્કરી તાલીમ આપી હતી. લડવામાં તે મેદાનમાં સામે પડી લડતો નહિ પરંતુ પાછળથી લશ્કર પર હાથો મારી જંગલમાં છૂપાઈ જતો. તે શત્રુઓને તેમની સામગ્રીઓ પહોંચવા દેતો નહિ; ક્યાં તો તે બાળી નાખતો કે લૂંટી લેતો. તેણે પોતાના લશ્કરના વિભાગ કરી તેના પર જુદા જુદા અમલદારો નીમી લશ્કર સુવ્યવસ્થિત રાખ્યું હતું. તેના અખતમાં સૈનિકોને પગાર નીચમીત મળતો.

રાજ્યકર્તા તરિકે:-તે માત્ર લડવૈયો ન હતો પણ એક કુશળ રાજ્યકર્તા પણ હતો. રાજ્યને કારોબાર ચલાવવા માટે એણે એક સુદર યોજના નક્કી કરી મૂકી હતી અને રાજ્યને મજબુત બનાવ્યું. (૧) તેણે પોતાના રાજ્યને ૧૪ વિભાગોમાં વહેંચી નાખી દરેક વિભાગ પર એક એક મરાઠા સરદારને નીમ્યો. અને તે દરેકમાં એક એક કિલ્લો બંધાવ્યો. અમલદાર ત્યાંના ગુન્દા વગેરેની તપાસ કરી વ્યવસ્થા રાખતો. (૨) જમીન મહેસુલ સંબંધી ઉપજનો અમૂક ભાગ નક્કી કરી તે સીધા રાજ્યને ભરવાનું કરાવ્યું જેથી ખેડૂતો પર કર ઉધરાવનાર જમીનદારોનો જીલમ નાશ થયો અને રાજ્યને સીધી આવક થઈ. (૩) ધર્મની બાબતમાં તે સુસલમાનોનું કે મસીદ કે કુરાનનું અપમાન કરતો નહિ, કે બીજા ધર્મ પ્રત્યે દ્વેષ રાખતો નહિ. (૪) તેણે આઈ માણસોનું એક પ્રધાન મંડળ નીમ્યું. તેના મુખ્ય પુરુષને પેશ્વા કહેવામાં આવતો. તેના દરેક માણસને રાજ્યનું એક એક ખાતું સંભાળવાનું હતું. અને તે તે ખાતાની વ્યવસ્થા કરતો. આ પ્રધાનમંડળ અષ્ટ પ્રધાન નામે ઓળખાય છે. પ્રધાનપદું તેણે વંશપરંપરાનું ન રાખ્યું, અને જો રાજા મરી જાય તો નવો રાજા ગાદીએ આવે ત્યાં સુધી આ પ્રધાનો રાજ્ય ચલાવતા. એ પ્રધાનમંડળ હાલની અંગ્રેજી પદ્ધતિની કેબીનેટ (Cabinet) ને મળતું હતું. વિધાના ઉત્તેજન માટે તેણે એક જુદું ખાતું રાખ્યું હતું. શિવાજીના પ્રતાપની અસર ઉત્તર દિશામાં થઈ અને ત્યાંના હિંદુઓમાં પણ હિંમત આવી.

Q 3 Write in brief what you know of Shivaji's career.

શિવાજીનો જન્મ ઇ. સ. ૧૬૨૭માં થયો. નાનપણમાં તેણે સૈનિક તરિકેની ફળવણી મેળવી અને ૧૯મે વર્ષે થેડા પ્રમાણિક માવલી લોકોનો સાથ લઈ એણે પોતાની કારકીર્દી શરૂ કરી. તેણે તોરણનો કિલ્લો જીત્યો અને તેમાંથી તેને ધણું દ્રવ્ય મળ્યું. એ દ્વારા તેણે વધુ માવલી લોકોને પોતાના પક્ષમાં લીધા. તેમને રસ્તો અપાવ્યા અને રાયગડનો કિલ્લો



અંધાવ્યો હવે તેણે બીજાપુરના રાજ્ય પર હુમલા કરવા માંડ્યા અને તેમાં લૂંટ કરવા માંડી. આથી બીજાપુરનો રાજા તેના પર ગુસ્સે થયો અને શિવાજીના આપ શાહજીને ક્રેદ કર્યો. શિવાજીએ શાહજીની મદદથી પોતાના પિતાને છોડાવ્યો અને ફરીથી તેણે બીજાપુર પર હુમલો કર્યો. સંધી કરવા અફઝલખાનને મોકલવામાં આવ્યો. શિવાજી અને અફઝલખાં એક ઠેકાણે એકલા મળ્યા પણ શિવાજી અફઝલખાનનું કાવતરું જાણી ગયો એટલે તેણે વાધનખ વડે અફઝલખાનને મારી નાખ્યો અને તેના ભસ્કર પર હુમલો કર્યો અને બીજાપુરને હરાવ્યું ઇ. સ. ૧૬૫૯.

ત્યાર પછી તેણે મોગલ મુલક પર હુમલા કરવા માંડ્યા. શાહ-સ્તખાન તેની સામે આવ્યો પણ તેને નાશી-જુલું પડ્યું (૧૬૬૩). ત્યાર પછી શિવાજીએ તે વખતના સમ્રાટ બંદર સુરત પર ચઢી આવી પાંચ દિવસ સુધી લૂંટી લગભગ એક કરોડ રૂપિયા લીધા (૧૬૬૪). આથી મોગલોનો સરદાર જયસિંહ તેના પર ચઢી આવ્યો. આથી શિવાજી અને તેની વચ્ચે પુરંદર મુકામે સંધી થઈ. શિવાજીએ પોતાના થોડા કિલ્લાઓ મોગલોને આપ્યા. અને ખાસ આગ્રહ કરી, અભય વચન આપી જયસિંહ શિવાજીને આગ્રા ઔરંગજેબના દરબારમાં લઈ ગયો. શિવાજી સાથે તેના પુત્ર શંભાજી પણ ગયો. પરંતુ ઔરંગજેબે તેનું અપમાન કરી તેને જલમાં નાખ્યો. ત્યાંથી શિવાજી તેના પુત્ર સાથે પ્રક્રિયા નાશી છુટ્યો. પોતાના મુલકમાં આવી તેણે ફરીથી મોગલ પ્રદેશ પર લૂંટ ચલાવી. તેણે ફરીથી સુરત શહેર લૂંટ્યું ૧૬૭૦. ત્યાર પછી તેણે બીજાપુરને સખત હરાવ્યું. તેણે ઇ. સ. ૧૬૭૪ માં રાયગડમાં રાજ્યાભિષેક કરાવ્યો અને સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપ્યું. ત્યાર પછી તેણે જાજી, વેસોર અને તાંજોરના રાજ્યનો મુલક મેળવ્યો. ઇ. સ. ૧૬૮૦ ના એપ્રિલમાં તે મરણ પામ્યો.

Q 4 Give your estimate of Shivaji as a warrior and administrator.

Or

Describe the civil and military administration of Shivaji.

શિવાજીની રાજ્ય કર્તા તથા લડવૈયા તરિકેની કારકીર્દી માટે જુઓ સવાલ બીજનો બીજો અને ત્રીજો ભાગ.

Q. 5. Write a short note on (૧) અષ્ટ પ્રધાન (૨) અફઝલખાનનો વધ.

અષ્ટપ્રધાન :- એ શિવાજીની બુદ્ધિમતા સચવે છે. તે આઠ માણસોનું બનાવેલું હતું. રાજ્ય વહિવટના આઠ ભાગ પાડી દરેક ખાતું એક માણસને સોંપવામાં આવ્યું હતું. તે ખાતાની વ્યવસ્થા માટે તે જોખમદાર હતો. તેના મુખ્ય માણસ પેશ્વા કહેવાતા.

તેના નામ અને કાર્ય નીચે મૂજબ હતાં :-

(૧) પેશ્વા (પંતપ્રધાન)-મુખ્ય દરમ્યાનગીરીનું કામ (૨) પંત અમાત્ય - મૂલ્યાંકન વસૂલાત અને તેના હિસાબને લગતું કામ (૩) પંત સચીવ - રાજ્યના તમામ દફતરની સંભાળ. (૪) મંત્રી-રાજ્યના ખાનગી કારભાર પર દેખરેખ. (૫) સુમંત-પરરાજ્યો સાથેના સંબંધ. (૬) સેનાપતિ-લશ્કરની સંભાળ. (૭) ન્યાયાધીશ-ન્યાયને લગતી બાબતોની વ્યવસ્થા. (૮) પંડિતવ-ધર્મખાતાની વ્યવસ્થા.

આનો હેતુ રાજની ગેરહાજરીમાં પણ રાજ્ય વહિવટ ચલાવી શકાય તે હતો. દરેક પ્રધાન રાજને જવાબદાર રહેતો. પ્રધાન પદ વંશપરંપરા ન હતું. આ યોજના હાલની અંગ્રેજ સરકારની પ્રધાન મંડળની યોજના જેવી છે.

(૨) અફઝલખાનનો વધ :- ઈ. સ. ૧૬૫૫-૫૬માં શિવાજીએ જાવલીના સરદાર મોરે અને તેના કુટુંબીઓનો વધ કર્યો તેથી બીજાપુરના રાજાએ અફઝલખાનને શિવાજી સામે મોકલ્યો.

અફઝલખાનને વિચાર શિવાજીને જીવતો પકડવાનો કે મારી નાખવાનો હતો. તેથી તેણે શિવાજીને સસેદ માટે કહેણ મોકલ્યું અને પોતાના માણસને શિવાજી પાસે મોકલ્યો. પ્રતાપગઢ આગળ શિવાજી અને અફઝલખાન ભેગા મળ્યા. શિવાજી એનો દગો સમજી ગયો. તેણે પોતાની સ.થે એકાંત મૂંઝાકાત દરમ્યાન વાષનખ બખર વગેરે પહેર્યાં હતાં. મૂંઝાકાત વખતે ઠીંગણા શિવાજીને અફઝલખાને નીચા નમારી મારવા પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ શિવાજી સમજી ગયો અને વાષનખ વડે અફઝલખાનના પ્રાણ લીધા. અને સંતાઈ રહેલા શિવાજીના લશ્કરે અફઝલખાનના લશ્કર પર હુમલો કરી હરાવ્યું. ઇ. સ. ૧૬૫૯.

### શંભાજી (૧૬૮૨-૧૬૮૯)

શિવાજીના મરણ પછી શંભાજી ગાદીએ આવ્યો. તેણે કલુષ નામના ઉત્તર દિંદના એક બ્રાહ્મણને પોતાનો પ્રધાન બનાવ્યો.

શિવાજીના મરણ પછી તેનું પ્રધાન મંડળ તુટી પડ્યું. અને કેટલાક માણસોએ શિવાજીના બીજા પુત્ર રામરામને ગાદીએ બેસાડવા પ્રયત્ન કર્યો. પરંતુ રામરામ હાર્યો અને તેના સાથીદારોને મારી નાખ્યા.

તેને નાનપણમાં કુટુંબો પડી હતી. અને ઔરંગઝેબ શિવાજીના વખતમાં દક્ષિણમાં પોતાનું રાજ્ય સ્થાપી શક્યો ન હતો તે પાછો દક્ષિણમાં ચઢાઈ કરવા તૈયાર થયો. ઔરંગઝેબ દક્ષિણમાં બીજાપુર અને ગોવળકેડા જતવા લાગ્યો તે વખતે શંભાજી દારૂના વ્યસનમાં અને એશઆરામમાં હતો. એકાએક મોગલોએ ચઢાઈ કરી શંભાજીને પકડ્યો અને તેના પુત્ર શાહુને પણ કેદ કર્યો. ઔરંગઝેબની ઇચ્છા પ્રમાણે તેણે મુસલમાન ધર્મ ન સ્વીકાર્યો એટલે ઇ. સ. ૧૬૮૯ માં તેનો વધ કરવામાં આવ્યો. શરૂઆતમાં તેણે પોર્ટુગીઝો સામે શૌર્ય બતાવ્યું. રાજકર્તા તરિકે તે નાલાયક નીવડ્યો. તેણે ખેડૂતો પર કર વધાર્યો.

### રામરામ ૧૬૮૯-૧૭૦૦

ન્યારે થંભાજી કેદ પકડાયો ત્યારે સ્વદેશાભિમાની પુરુષોએ રામરામને પોતાનો સરદાર બનાવ્યો. તે નાનો હતો છતાં શિવાજીના ધણી ગુણો તેનામાં ઉતર્યા હતા. મહારાષ્ટ્રનો કારભાર એક બાકોશ. પ્રધાનને સોંપી તે જીજી ગયો અને ત્યાંથી પણ મોગલો સામે મરાઠા સરદારોને મોકલ્યા અને તેમને ધણી હંકાર્યા.

ત્યાર પછી તેણે મહારાષ્ટ્રમાં આવી વરાડ, ખાનદેશ વગેરેમાં લૂંટ ચલાવી સરદારોને મોટી જગીરો આપી.

ઔરંગઝેબ મોટું લશ્કર લઈ લડવા આવ્યો. મરાઠાના કીશ્વરોએ એક પછી એક પડવા લાગ્યા. એવામાં ઇ. સ. ૧૭૦૦માં રામરામ સિંહગઢમાં મરણ પામ્યો.

### શિવાજી ૨ જો (તારાબાઈ) ૧૭૦૦-૧૭૦૮

રામરામના મરણ પછી મરાઠી રાજ્યનું રક્ષણ કરવાનું કામ તેની સ્ત્રી તારાબાઈએ પોતાના દશ વર્ષના પુત્રને રામ તરિકે જાહેર કરી કરવા માંડ્યું. મરાઠાઓએ વરાડ, ખાનદેશ વગેરે પ્રદેશો લુટી જીતી કિલ્લાઓ મોગલો શર કરતા ગયા તેમ તેમ નવા કિલ્લા બાંધવા માંડ્યા. તેઓએ ઔરંગઝેબને ધણી હંકાર્યો. ઇ. સ. ૧૭૦૫ માં ઔરંગઝેબ સાથે સુલેહ કરી પણ તે બીજકુત્ર આગળ વધી નહિ. ૧૭૦૭ માં ઔરંગઝેબ મરણ પામ્યો. મરાઠી રાજ્યને એક ગેરફાયદો તારાબાઈના સત્તાસોભથી થયો તે હવે પછી જોઈશું.

Q. 6 Give the calamity that befell the Marathas after the death of Shivaji.

Or

Give the History of the Marathas after the death of Shivaji.

જ્યાં સુધી શિવાજી જીવતો હતો ત્યાં સુધી ઔરંગઝેબ દક્ષિણ જીતી મુસલમાન ધર્મનો પ્રચાર કરવાની પોતાની યુરદ પાર પાડી શક્યો નહિ. પરંતુ શંભાજી આવતાં રાજ્યમાં યોગ્ય માણસોના અભાવે અને ગેરવ્યવસ્થાને લીધે અવ્યવસ્થા અને કુસંપ દાખલ થયાં. આ તક સાધી ઔરંગઝેબ એક મોટું લશ્કર લઈ દક્ષિણ પર ચઢી આવ્યો અને તેણે શંભાજીના વ્યસનનો લાભ લઈ તેને તથા તેના પુત્ર શાહુને કેદ કર્યાં મરાઠાઓ આથી હિંમત હારી મેઢા પછા પડેલા અને સ્વધર્મના અભિમાને તેમને જાતન કર્યાં અને તેઓએ શિવાજીની નીતિ સ્વીકારી. મરાઠાઓની સ્થિતિ તે વખતે બધી કંગાળ હતી, ખખટે ખાલી હતો. કિલ્લાઓ નાદુરસ્ત હતા અને કેટલાક માણસોને ઔરંગઝેબ ફોડતો હતો, છતાંય તેઓ રાજરામને પોતાનો સરદાર બનાવી તેના હાથ નાચે લડ્યા. રાજરામે જીજીયા મોગલોને સખત સામનો કર્યો. મરાઠાઓને મોગલ પ્રદેશ પર લૂંટ કરવા મોકલી મોગલોને ખૂબ હાજીવ્યા. તેઓ ઓગળીતો છાપો મારી લશ્કરને હુરાન કરતા અને ઉત્તર તરફથી લશ્કરને માટે આવતી સામગ્રીઓનો નાશ કરતા. મોગલ લશ્કર કોષિ ભગયુ. મરાઠાઓ સાથે યુદ્ધ થયું. તેવામાં ઈ. સ. ૧૭૦૦ માં રાજરામ મરણ પામ્યો એટલે મોગલોએ એક પછી એક કિલ્લાઓ સર કરવા માંડ્યા. પરંતુ રાજરામની સ્ત્રીએ પોતાની જીવિ અને હોશિયારીથી પોતાના પતિનું કામ ચાલુ રાખી કિલ્લાઓ પાછા સર કરવા માંડ્યા. ઔરંગઝેબ કંટાળ્યો અને ઈ. સ. ૧૭૦૭ માં અદમદનગરમાં મરણ પામ્યો એટલે મરાઠાઓની આપત્તિ આપમેળે જ મટી ગઈ.

### બાજાજી વિચિનાથ ( પહેલો પેથા )

ઔરંગઝેબના મરણ પછી મોગલોએ કેદ પકડેલા શાહુને છોડી દીધો. તેણે દક્ષિણમાં આવી રાજ્યગાદીને માટે પ્રયત્ન કર્યો. શિવાજી ૨ જીની માતા તારાબાઈ સત્તાલોબી હોવાથી મરાઠાઓમાં એ પક્ષ પડ્યા અને તેથી શાહુએ સતારામાં રાજ્ય સ્થાપ્યું અને તારાબાઈએ

કોલ્હાપુરમાં રાજ્ય સ્થાપ્યું. અને આ રીતે મરાઠી રાજ્યના એ સ્વભાગ પડ્યા.

શાહુએ બાલાજી વિશ્વનાથને પેશ્વાઈ આપી અને તે વંશપરં-  
પરાની બનાવી એટલે હવે રાજ્યો માત્ર નામનાજ રહ્યા અને ખરી  
સત્તા પેશ્વાઓના હાથમાં આવી. બાલાજી તારાબાઈના પક્ષકારોને  
હરાવી અને મરાઠા સરદારોમાં એકબીજા સ્થાપી મધ્યવર્તી સત્તાને  
મજબૂત કરવા લાગ્યો. તેણે સૈન્ય બાંધ્યોની મદદથી દીલ્હીના મોગલ  
પાદશાહ જોડે સંધી કરી મરાઠાઓને યોથ અને સરદારોમુખી ઉત્તરા-  
વચાના હક્કો અપાવ્યા અને મરાઠા રાજ્યને પાંચે મજબૂત કર્યો.  
તે ઇ. સ. ૧૭૨૦ માં મરણ પામ્યો.

Q. 7 What do you know about the career of  
Balaji Viswanath ?

બાલાજી વિશ્વનાથ એ પહેલો પેશ્વા હતો અને તેણે મરાઠી  
સત્તાની ડગમગી ગયેલી ઈમારતના પાંચ મજબૂત કર્યા શાહુના  
રાજ્યમાં પહેલાં પાંચ વર્ષ દરમિયાન ધણી ગેરવ્યવસ્થા અને અધિર  
વ્યાપેલાં હતો. તેણે પેશ્વા થવા પહેલાં રાજ્યના જુદા જુદા ખાતા-  
ઓમાં નોકરી કરી હતી ઇ. સ. ૧૭૧૩ માં શાહુએ તેને ખૂશ થઈ  
પેશ્વાઈ આપી અને તે વંશપરંપરાની કરી આપી. બાલાજી વિશ્વનાથે  
શાહુને માટે એક મોટી સેના ઉભી કરી. શાહુ પાસે માત્ર પુના અને  
સતારા વચ્ચેનો મૂલક હતો. શાહુએ તેને બીજા દેશો જીતવા રજા  
આપી. તેણે સાથી પહેલાં તારાબાઈના પક્ષકારોને હરાવી રાજ્યને  
શત્રુઓથી સલામત કરી શાહુની આજુ ફેરવી.

ત્યારપછી તેણે દીલ્હીના પાદશાહ ફરકશીયર સાથે સૈન્ય બાંધ્યોની  
મદદ લઈ લડાઈ કરી. દીલ્હીના રાજાને ગાદી પરથી ઉઠાડી મૂક્યો અને  
મરાઠાઓએ ઇ. સ. ૧૭૧૮ ૧૯માં શિવાજીનો મેળવેલો મૂલક પાછો  
મેળવ્યો. તે ઉપરાંત મોગલ રાજ્યના કેટલાક વિભાગોમાંથી યોથ અને

સરદેશશુખી ઉત્તરાવવાનો હક્ક મેળવ્યો અને તેના બદલામાં તેઓએ મોગલ રાજ્ય પર દેખરેખ રાખવાનું દરાવ્યું. પેશ્વા દીલ્હીથી સંધિ કરી પાછો આવ્યો અને થોડા વખતમાં ઈ. સ. ૧૭૨૦માં મરણ પામ્યો. તે મુલ્કદારી અને હિસાબી ખાતામાં ફરિયાદો. તેણે દીલ્હીના રાજ્યમાં મરાઠાઓનો પગપેસારો કરી દીધો.

તેણે પોતાની કારકીર્દી દરમ્યાન રાજ્યને સુવ્યવસ્થિત કરી સરદારોને એકત્ર કર્યાં. દીલ્હી ઉપર હુમલો કરી બાદશાહને દરાવ્યો અને ચોથ તથા સરદેશશુખી મેળવ્યાં.

**પહેલો બાહરાવ (બીજો પેશ્વા) ઈ. સ. ૧૭૨૦ થી ૧૭૪૦.**

બાહરાવ વિશ્વનાથના મરણ પછી બાહરાવ પેશ્વા થયો. શરૂઆતમાં તેને પોતાની સત્તા મજબુત કરવા માટે ઘણા સરદારો સામે થવું પડ્યું. શાહુના દરબારમાં એ પક્ષો હતા. એક પક્ષ પહેલાં દક્ષિણ હતી ઉત્તર હિંદ હતવાનું કહેતો; બીજો બાહરાવનો પક્ષ જે પહેલાં દીલ્હી હતીને બીજા પ્રદેશ હતવાનું કહેતો. શાહુએ બાહરાવને ટેકા આપ્યો અને તેણે બધા સરદારોને કાબૂમાં આવ્યા. તેને શ્રેષ્ઠ પેશ્વા કહી શકાય.

તેણે શાહુની વિરુદ્ધ ખટપટ કરતા નિઝામને દરાવી શાહુને રાખ તરીકે મનાવ્યો. ગૂજરાત, વરાહ અને માળવા મરાઠી સત્તા નીચે આણી ત્યાં જુદા જુદા સુબાઓ નીમી દીધા. તેણે મોગલાહને ડાલતી બેઠ દિલ્હી પર ચઢા કરી. નિઝામ દીલ્હીના પાદશાહની મદદે આવ્યો તેને પણ દરાવ્યો અને ચંબલથી નર્મદા સુધીનો પ્રદેશ મેળવ્યો; અને ઉત્તર હિંદમાં મરાઠાઓનો ઝંડો ફરકાવ્યો. અને ઈ. સ. ૧૭૪૦માં મરણ પામ્યો. તે લડાઈમાં કામેલ અને રાજનીતિમાં બુદ્ધિશાળી હતો. તેણે મરાઠા સરદારોને હવાલી દીધા અને તેમને સત્તા તથા હોદ્દા આપી કામમાં રાહી રાખ્યા. તેના વખતમાં કેટલાક મરાઠા કુટુંબો પ્રખ્યાતિમાં આવ્યાં તેમાં (૧) સંજીવ સિંધિયા. તે પેશ્વાનો વફાદાર નોકર હતો. બાહરાવ

૧ લાના વખતમાં તેને માળવાનો કેટલોક ભાગ સોંપવામાં આવ્યો હતો. તે વક્રાદારીથી મહારાષ્ટ્રની સેવા કરી ઈ. સ. ૧૭૪૬ માં મરણ પામ્યો. (૨) મહાવરાવ હોલકર. તેને માળવા અને ઇંદોરની આજુબાજુનો પ્રદેશ સોંપેલો અને ૧૭૬૧ ની પાણીપતની લડાઈમાં તે હતો. (૩) ગાયકવાડ. તે સૈનિક હતો. લડાઈમાં બહાદુરી જોઈ શાહુએ તેને સરદાર બનાવ્યો. દામાજી ગાયકવાડે ૧૭૧૪માં વડોદરા મેળવ્યું અને ત્યાં રાજ્ય સ્થાપ્યું. (૪) રઘુજી ભોંસલે બાહરાવના વખતમાં તેણે વરાડનો કબજો લીધો. કટક સર કર્યું. અને બંગાળમાં ચોથ ઉતારાવી. તે વધુ સત્તાવાળો થયો એટલે તેને બાલજી બાહરાવે હરાવ્યો.

Q. 8 Who in your opinion was the greatest of the Peswas? Justify your choice by an account of his administration and character.

પેશ્વાઓમાં સૌથી મહાન પેશ્વા તરીકે બાહરાવ પહેલાને ગણી શકાય કારણ કે તે યુદ્ધ કળામાં કુશળ અને રાજ્યનીતિમાં કામલ અને જુદીશાળી હતો. તે દૂરદેશી હોવાથી તેણે પોતાની કારકીર્દી દરમિયાન મરાઠી રાજ્યને સ્થિર, વિસ્તૃત, સુખવસ્થિત અને એકત્રિત કર્યું.

તે માનતો હતો કે દીલ્હીના પાદશાહને વશ કરવું તો બીજા રાજાઓ આપોઆપ શરણે આવશે. તે પેશ્વા થયો ત્યારે શાહુના દરબારમાં બે પક્ષ હતા. તેમાં બાહરાવની માન્યતાવાળા પક્ષને શાહુએ ટેકો આપ્યો. તેણે નીઝામને હરાવ્યો અને શાહુને મહારાષ્ટ્રના રાજા તરીકે સ્વીકારવાની ફરજ પાડી. આથી નીઝામ શાહુ વિરુદ્ધ ખટપટ કરતો અટક્યો. મરાઠી રાજ્યના જુદા જુદા ભાગો પર સૂબાઓ નીમ્યા અને ગાયકવાડે ગુજરાત, ભોંસલેએ વરાડ અને સિંધિઆ અને હોલકરે માળવા વગેરે લીધાં. અને દીલ્હીની ડગમગી ગયેલી સત્તા પર ચઢાઈ કરી. તેથી મોગલ રાજાને મરાઠાઓ સાથે સંધી કરવી પડી. નીઝામ મોગલોની મદદે આવ્યો પણ નીઝામ હાર્યો અને સિરોજની સંધી કરવાની તેને ફરજ પડી. આથી અંબલથી તે નર્મદા નદી સુધીનો પ્રદેશ મરાઠાઓને મળ્યો, અને ૫૦ લાખ રૂપિયા મળ્યા.



આમ રાજ્યના વિસ્તારમાં તે ઉત્તર હિંદમાં રાજ્ય સ્થાપનાર પહેલોજ પુરુષ હોય. તેણે જોયું કે મરાઠા સરદારોની સત્તા વધતી જતી હતી. તેથી તેણે તેને કબાલવા પ્રયત્ન કર્યો. શરૂઆતમાં તેમને લડવા મોકલી રોકી રાખ્યા અને ત્યાર પછી તેમને જુદા જુદા પ્રદેશો પર ચોથ અને સરદેશમુખી ઉપરાજાના અધિકાર આપી સતત કામમાંજ રોકી રાખ્યા. તેમને જુદે જુદે સ્થળે મોકલ્યા એટલે એ બધાને બેગા મળતાં પણ અટકાવ્યા. આ એનું દુરદેશીપણું અને કામેલીયત બતાવે છે. દિલ્હી પરનો સમયસૂચકતા વાપરી કરેલો હુમલો પણ તેની ચોગ્યતા સાબીત કરે છે. તેણે સરદારોની દરિદ્રાઈ અને કુસંપ દાખી દીધાં. તેણે શીરંગીઓ સાથે લડી વસાઈનો કબજો પણ મેળવ્યો. તેના જીવતાં સુધી કોઈ પણ રાજા તેની સામે થઈ શક્યો નહિ. તેના વખતમાં કેટલાંક કુટુંબો ખ્યાતિમાં આવ્યાં. એકંદરે તેણે પોતાના અમલને સમય લગાઈઓમાં ગાળ્યો હતો. તેણે મરાઠી રાજ્યનો વિસ્તાર પણ વધાર્યો. અને રાજ્યમાં જુદા જુદા સરદારો વચ્ચેનો કુસંપ દૂર કરી મરાઠી સત્તાને ઘણી મજબુત કરી એજ એની સૈન્યી મહાન પંથા તરીકેની ચોગ્યતા પુરવાર કરે છે.

Q 9 How did Balaji Visvanath and Bajirao I contribute to the growth of Maratha Power.

સવાલ નં. ૭ અને ૮ જુઓ.

Q 10 Give the account of the political and military work of 1st two Peshvas.

સવાલ નં. ૯ નો જવાબ જુઓ.

Q. 11 Which Maratha families had their rise in the time of Bajirao I. Or

Q. 12 Write what you know of the rise of Maratha families in the time of Bajirao I.

બાહુરાવ પહેલાનાં સમયમાં નીચેના ચાર કુટુંબો પ્રખ્યાતીમાં આવ્યાં-

૧. રઘુજી ભોંસલે:-નાગપુરને રાજા રઘુજી ભોંસલે ખ્યાતિમાં આવ્યો. તેણે શિવાજી, સંભાજી અને રાજરામના વખતમાં મરાઠી રાજ્યની નોકરી કરી હતી. રાજરામે તેને ખાસ ઇત્કામ આપ્યો હતો. તેણે વરાડ પ્રાંત જીત્યો અને નાગપુરને તેની રાજધાની ઠરાવી. ભોંસલે શિવાજીના કુટુંબીઓ હતા એટલે પેંવાને ધણી અડચણ કરતા. નાગપુરના રાજાઓએ એરિસા અને કટક પર ચઢાઈઓ કરી છોક બંગાળામાંથી ચોથ ઉધરાની હતી. જ્યારે તે ખૂબ બળવાન થયો ત્યારે બાહુરાવે તેને દબાવવા પ્રયત્ન કર્યો હતો.

૨. વડોદરાના ગાયકવાડ:-દામાજી ગાયકવાડ એક સૈનિક હતો. તેણે ધણી શરતીરતા બતાવી તેથી શાહુએ તેને સરદાર બનાવ્યો અને ત્યાર પછી તેનો પુત્ર પીલાજી સેનાપતિ થયો. તેણે બાહુરાવ પહેલાની મદદથી ગુજરાતમાં ગાદી સ્થાપી અને વડોદરાને રાજ્યધાની બનાવી.

ઇંદોરના હોલકર:-મલદારરાવ હોલકર મરાઠા રાજ્યમાં સૈનિક હતો. તેણે પરાક્રમ દાખવ્યું અને તેથી બાહુરાવ ૧લાએ તેને એક નાની બગીચ આપી. તેણે માળવા જીત્યું અને તેથી ઇંદોરની આબુઆબુને ભાગ તેને આપવામાં આવ્યો. તેણે સિંધિયા સાથે મળીને દિલ્હીના શાહશાહને મદદ કરી અને તેના બદલામાં ચોથ અને સરદેશખુખી ઉધરાવવાનો હક્ક મેળવેલો. તે પાણીપતની ત્રીજી લડાઈમાં પણ લડ્યો હતો.

ગ્વાલિયરના સિંધિયાઓ:-રાણોજી સિંદેનો બાપ બાલાજી વિશ્વનાથને શાહી હતો. રાણોજી બાહુરાવના લશ્કરમાં જોડા સાચવનાર હતો. પેશ્વા તરફની વફાદાર સેવાને લીધે તે આગળ આવ્યો. બાહુરાવ પહેલાની સાથે નિઝામની જોડે લડાઈ વખતે તે હાજર હતો. તેને માળવા આપવામાં આવ્યું અને ગ્વાલિયરમાં રાજધાની રાખી. બાલાજી બાહુરાવના વખતમાં પણ તેણે મરાઠી સામ્રાજ્યની ધણી સેવા કરી.

બાલાજી બાહરાવ ( ત્રીજો પેઢી ) ૧૭૪૦-૧૭૬૧.

બાહરાવ પહેલાના બે પુત્રો બાલાજી અને રામેબાબાથી ૧૯ વર્ષની ઉંમરનો બાલાજી પેશ્વા થયો. રઘુજી ભોંસલે તેની વિશ્વ ખટપટ કરતો હતો પણ તેને શાંત પાડવામાં આવ્યો. તેણે શાહુના મરણ સુધી શાહુની મરજી પ્રમાણે કારભાર ચલાવ્યો અને ઈ. સ. ૧૭૫૦-૧૭૬૧ સુધી સ્વતંત્ર રીતે રાજ્ય ચલાવ્યું. તેના સમયમાં જ મરાઠી સત્તા ઉંચામાં ઉંચી કક્ષાએ પહોંચી અને ત્યાંથી નીચે તેના સમયમાં જ પાણીપતના ત્રીજા યુદ્ધમાં મરાઠાઓની હારને લીધે ગળડી પડી. તેણે નિઝામ, તથા ખીજા મુસલમાન રાજાઓ તેમજ રાહીલાઓ વગેરેને હરાવી અને દિંદ પર ચઢી આવેલા અહમદશાહ અબ્દાલીને હરાવી મરાઠી રાજ્યનો વિસ્તાર અરબી સમુદ્રથી તે બંગાળાના ઉપસાગર સુધી અને દક્ષિણમાં મહિસુરથી તે ઉત્તરમાં લાહોર સુધી ફેલાવ્યો. પરંતુ પાણીપતની હારને લીધે દિંદમાં મરાઠી અગર હિંદુ રાજ્ય સ્થાપવાનો હેતુ તેના નાશ પામ્યો. અને ૧૭૬૧ ની સાલથી મરાઠી સત્તાનો અસ્ત થશે એમ લાગ્યું.

તે મુત્સદ્દી હતો પણ લડવૈયો ન હતો. બધા મરાઠી સરદારો તેનાથી કરતા હતા. તેણે પૂનાને મરાઠી રાજ્યની રાજધાની બનાવી.

Q. 13. Describe the growth of Maratha power upto the Third Battle of Panipat.

આપણે બાલાજી વિધનાથ અને બાહરાવ પહેલાએ કરેલો વિસ્તાર સવાલ ૧૦ ના જવાબમાં જોયો. ત્યાર પછી તેનું બાકી રહેલું કામ બાલાજી બાહરાવે પૂરું કર્યું. માળવા, ગુજરાત અને વરાડ મરાઠાઓના હાથમાં આવેલાં હતાં પણ ભોંસલેએ બાલાજી બાહરાવના વખતમાં ઓરિસ્સા ઉપર હુમલો કર્યો અને ઠેક તે બંગાળામાં કલકત્તા સુધી પહોંચી ગયો અને ત્યાંથી ચોથ વગેરે ઉધરાવી અને બંગાળ, બિહાર, ઓરિસ્સા અને વરાડમાં સ્વતંત્ર રીતે રાજ્ય કરવા લાગ્યો. તેના જ વખતમાં દોલકરે બુદેલખંડ ઉપર ચઢાઈ કરી. રાહિલાઓને

હરાવી બુદ્ધેલખંડ જીતી લીધા. તેજ અરસામાં ગુજરાતમાં કેટલોક બાજ મરાઠાઓની સત્તા નીચે ન હતો તે ગાયકવાડે જીતી લીધા. અને ઈ. સ. ૧૭૫૪ માં અહમદશાહ અબ્દાલીના પુત્રને ઉડાડી મૂકી રાધાખાએ લાહોર કબજે કર્યું અને એ રીતે આખા ઉત્તર હિંદમાં મરાઠી રાજ્યનો ઝંડો ફરકાવ્યો.

દક્ષિણમાં બાલાજી ખાજરાવે મહંસુર જીતી લીધું. તેમજ કર્ણાટકના નવાબના જમાઈ ચંદા સાહેબને ૧૭૪૦ માં કેદ કર્યો. પાછળથી તે ફ્રેંચને આશરે ગયો અને અંતે મરાઠાઓએ કર્ણાટકની આસપાસના રાજ્યો પાસે ખંડણી ઉતારાવી હવે નિઝામના પુત્રોએ મરાઠાઓ પાસે અહમદનગરનો કબજો મેળવવા અને મરાઠાઓ સાથેની દિસાબની તકરારોને અંગે લડાઇ કરી. મરાઠાઓએ નિઝામને ઉદ્દગીરની લડાઇમાં ઈ. સ. ૧૭૬૦માં સદાશી આઝીની સરદારી હેઠળ સખત હરાવ્યો અને ધણો મોટો પ્રદેશ મેળવ્યો. આ પ્રમાણે રાજ્યનો વિસ્તાર પરાકાષ્ટાએ પહોંચી

Q. 14 Give the causes, battles, result and effects of the Third Battle of Panipat in the history of India.

પાછીપતની લડાઇનાં કારણો :- ( ૧ ) અહમદશાહ અબ્દાલીના પુત્રને લાહોર જીતી લંકી કાઢ્યો એટલે મુસલમાની રાજ્યો અહમદશાહ અબ્દાલીને મદદ આપવા તૈયાર થયાં. ( ૨ ) રાહિલાઓએ કરેલા ખંડને સમાવી દેવામાં ત્યાંના સુબાને મરાઠાઓએ મદદ કરી એટલે રાહિલાઓ અને પહાણો મરાઠાઓની સાથા થયા. ( ૩ ) હિંદના મુસલમાની રાજ્યોને હિંદુ રાજ્યને ઉદય ગમ્યો નહિ.

લડાઇઓ:-આ કારણેથી ઉત્તર હિંદના બુદ્ધા બુદ્ધા રાજ્યોએ બેગા મળી અહમદશાહ અબ્દાલીની મદદ માગી. અહમદશાહ અબ્દાલી તે કબુલ થયો. મરાઠાઓએ લગભગ ત્રણસાથ માણસો સૈન્ય એકઠું

કયું અને યેશનો પુત્ર ત્રિશાસરાવ તેને સેનાપતિ નીમાયો અને મદદમાં સદાશીવભાઉ હતો. મરાઠાઓમાં લડવાની પદ્ધતિ વિશે મતભેદ થયો. આંતે ઉદગીરની લડાઈમાં થયેલી જીતથી અબીમાની થયેલા સદાશીવરાવભાઉએ ખુદ્દી લડાઈ લડવાનું નક્કી કરી શિવાજીની રીત છોડી દીધી.

શરૂઆતમાં તો મરાઠાઓની જીત થઈ પણ પછી હવટે બપોર થતાં અબ્દાલીના ઘોડેસ્વાર લશ્કરે એકદમ હલ્તો કરી મરાઠા લશ્કરને બન્ને તરફથી ઘેરી લીધું. વચલા ભાગના સિપાઈઓ હિંમત હારી ગયા. એ લાખ માણસો મરણ પામ્યાં. મરાઠાઓમાં ત્રિશાસરાવ તથા સદાશીવ ભાઉ મરાયા અને મરાઠાઓ હાર્યા. આ હારના આગ્રાનથી ઈ. સ. ૧૭૬૧માં બાલીજ બાજરાવ મરણ પામ્યાં.

મરાઠાઓની હારનાં કારણો :- ( ૧ ) સદાશિવભાઉએ ખુદ્દી લડાઈ લડવાની રીત પસંદ કરી તે. ( ૨ ) મરાઠાઓએ હુમલો કરવાને બદલે તેઓ મુસલમાનો તરફથી હુમલો થાય તેની રાહ જોઈ તે. ( ૩ ) શત્રુઓનો ખોરાક અને માલ અટકાવવા મરાઠાઓએ બીલકુલ તસ્દી લીધી નહિ જ્યારે મરાઠાનો ખોરાક તદ્દન અટકી ગયો. ( ૪ ) પાણીપતની લડાઈ પહેલાં મરાઠા સૈનિકો બધી લડાઈ લડી ચાકી ગયા હતા. ( ૫ ) મરાઠાના આખા લશ્કરે એક સામટો હલ્તો કર્યો પરંતુ પાછળથી હલ્તો કર્યા થોડું લશ્કર રહેવા દીધું ન હતું.

પરિણામે મરાઠી સત્તાને વિનાશક ફટકો લાગ્યો. હિંદુ સામ્રાજ્ય સ્થાપવાની આશા ધૂળ મળી. મરાઠી સત્તાનો ઉત્તરમાંથી નાશ થયો. મરાઠી સત્તા નમળી પડી. મુસલમાનોને કશો લાભ થયો નહિ દીલ્હીની પાંચાહી નમળી જ રહી અને અંગ્રેજો ફાળી ગયા.

મરાઠી રાજ્યના પછા સરકારો મરણ પામ્યા. ઈ. સ. ૧૭૬૧ નું પાણીપતનું યુદ્ધ એ દિલ્હી ઇતિહાસમાં બહુ જ અગત્યનું યુદ્ધ છે. એનાથી દિલ્હી ઇતિહાસની દિશા બદલાઈ ગઈ છે.

Q. 15 During the reign of Balaji Bajirao the Maratha Power attained its zenith and also received a crushing blow. Show this.

સવાલ નં. ૧૩ અને નં. ૧૪ નો હેલો ભાગ જવાબ લખો.

Q. 16 Give a brief account of the administration of Balaji Bajirao. સ. નં. ૧૩ નો જવાબ લખો.

Q. 17 What was the change in the Maratha Government in the year 1749 and how did it affect its growth ?

ઈ. સ. ૧૭૪૯ માં હત્રપતિના મરણ પછી મરાઠી રાજ્ય વ્યવસ્થામાં ફેરફાર થયો. શાહુ અપુત્ર મરણ પામ્યો હતો. તેણે પેશ્વાને વંશપરંપરાની કરી આપી હતી. તેણે તારાબાઈના પુત્ર શિવાજીના પુત્ર રાજરામને દત્તક લીધો. રાજરામ પોતાની ફરજો બજાવતો ન હોવાથી અને નાલાયક નીકળવાથી સર્વ વહીવટ પેશ્વાઓએ પોતાના હાથમાં લઇ લીધો. રાજ્યધાની સતારાથી બદલી પૂના બાવરામાં આવી. સર્વ કારભાર પેશ્વાના હાથમાં જવાથી તારાબાઈ નાખુશ થઈ. તેણે રાજરામને કેદ કર્યો. પણ પેશ્વાઓએ પૂતાથી સ્વતંત્ર રહી રાજ્ય કરવા માંડ્યું. હત્રપતિઓ ઇતિહાસમાંથી અદૃશ્ય થયા અને પેશ્વાઓ કુલ સુખત્યાર થયા અને વહીવટ કરવા લાગ્યા.

પહેલો માધવરાવ. ( ચોથો પેઠા ) ૧૭૬૨-૧૭૭૨.

બાલાજી બાજરાવ પછી તેનો સોળ વર્ષનો પુત્ર માધવરાવ પહેલો પેશ્વા થયો. પણ તેની નાની ઉંમર હોવાથી તેનો સંબંધ કારભાર સત્તાભોળી કાંકો રાધોબા ચલાવવા લાગ્યો અને માધવરાવ વિરહ ખટવટ કરવા લાગ્યો. પરંતુ ચતુર માધવરાવ ચેતી ગયો અને

રાધોબાને દૂર ક્યોં. રાધોબા નિઝામ તથા હૈદરઅલી સાથે મળી ગયો. પરંતુ માધવરાવે નિઝામને બે વખત સખત દરાવ્યો અને મોટી ખડછી લીધી. તેની જ રીતે હૈદરઅલીને પણ દરાવ્યો. રાધોબાને કેદ પકડ્યો અને નાશીક પાસે રહેવાની ફરજ પાડી.

તેણે ત્યાર પછી શિંદે અને હાલકરનો સાથ લઇ ઉત્તરમાં દીલ્હી સર કરી મોગલ પાદશાહ શાહઆઝમને ગાદી પર બેસાડ્યો. રાહીલા-ઓને દરારી તેમનો મૂલક મેળવ્યો. આ પ્રમાણે ઉત્તર દિશામાં મરાઠી સત્તા પુનઃ સ્થાપી. તેણે પાણીપતની દારથી લાગેલું કલંક ધોષ નાખ્યું. તે ધણો મહત્વાકાંક્ષી માણસ હતો. બે તે જીવ્યો હોત તો મરાઠી સત્તાનો ઉદય થયો હત. પણ ઇ. સ. ૧૭૭૨ માં તેનું અકાળ મરણ ભરજીવાનીમાં થયું.

૧૭ 18 What were the relations between Madhav-  
rao I and Raghoba? Describe the circum-  
stances under which he sought the help  
of the English to attain Peshvaship?

માધવરાવ એ રાધોબાનો ભત્રીજો હતો. રાધોબા સત્તાનોબી હતો. ઇ. સ. ૧૭૬૧ માં બાલાજી બાજીરાવના મરણ પછી માધવરાવ પેશ્વા થયો પણ તે માત્ર સોળ વર્ષની ઉંમરનો હોવાથી કારોબાર રાધોબા અન્નાવવા લાગ્યો. પરંતુ રાધોબાએ માધવરાવની વિરુદ્ધ અટપટ કરવા માંડી. માધવરાવ ધણો ચતુર હતો. તે રાધોબાની યુક્તિ સમજી ગયો. તેણે રાધોબાની પાસેથી રાજ્યસત્તા પોતાના હાથમાં લીધી. રાધોબાને આથી ધણું મારું લાગ્યું. હવે તે માધવરાવની સામે થવા નિઝામ અને હૈદરઅલીની મદદ લેવા લાગ્યો. પરંતુ માધવરાવે નિઝામને તેમજ હૈદરઅલીને બે વાર દરાવ્યા. અને રાધોબાને અમુક સરતે શરૂઆતમાં સત્તા આપવામાં આવી. તેને સેનાપતિ બનાવવામાં આવ્યો છતાં રાધોબાએ અટપટ ચાલુ રાખી. એટલે માધવરાવે તેને ઇ. સ. ૧૭૬૮ માં દરાવ્યો.

અને કેદ કરી પુનામાં રાખ્યો. નારાયણરાવને વફાદાર રહેવાની શરતે તેને મૃત્યુ વખતે છોડવામાં આવ્યો. પણ નારાયણરાવનું ખૂન થતાં મરાઠા સરદારોએ તેની સામે બંડ ક્યું અને તેથી તે અંગ્રેજોની મદદ લેવા દોડ્યો. અને ઇ. સ. ૧૭૭૫માં તેણે અંગ્રેજો સાથે એવી સરત કરી કે તેણે અંગ્રેજોને સુરત અને બરોચની પાસેના મુલક આપવો અને અંગ્રેજોએ તેને પેશવાઈ આપાવવી. પરંતુ પાછળથી આ બંધુ રહ્યું ને રાધોબાને અંગ્રેજોએ ત્રણ લાખનું વર્ષાસન આપ્યું. અને અંગ્રેજોને સુરત પાસેના મુલક મળ્યો.

Q 19 Sketch the career of Madhavrao I.

Or

Show how Madhavrao I revived the Maratha Power and how his character contributed to his success?

સત્તર વર્ષની ઉંમરે માધવરાવે કારઝાર પોતાના હાથમાં લીધા તે વખતે મરાઠી સામ્રાજ્યની સ્થિતિ ઘણી ખરાબ હતી. નિઝામ અને મહેસુરનો હૈદરઅલી મરાઠાઓનો નાશ કરવા તબક્કો રચી હતો.

શરૂઆતમાં તેણે પોતાના કાકા રાધોબાની ખટપટોનો સામનો કર્યો. તેથી રાધોબા નિઝામની જોડે મળી ગયો અને નીઝામે ઉદ્દગીરની લડાઈનું કલંક છૂસવા પ્રયત્ન કર્યો. પણ નિઝામને માધવરાવે હરાવ્યો. નિઝામે સધી કરી અને રાધોબાનો પક્ષ છોડી દીધો. તેણે ભોંઝોડો સાથે પણ સફેદ કરી. વળી તેમા વખતમાં મહેસુરમાં હૈદરઅલી ઘણું જોર પર આવ્યો હતો. તે મરાઠાઓની તેના રાજ્યમાં આવેલી કેટલીક જાગીર લઈ લેવા માંગતો હતો. અને તે રાધોબાનો પક્ષકાર હતો એટલે. માધવરાવે તેને હરાવ્યો ને એક મોટી ખંડણી આપવાની ફરજ પાડી. હૈદરઅલી તે બરી ન શક્યો એટલે તેને ફરી હરાવ્યો અને મરાઠાઓના મુલક મરાઠાઓને પાછા આપ્યા તેમજ મોટી ખંડણી કપુલી. આમ દક્ષિણમાં કાર્ય કર્યા પછી તેણે ઉત્તર તરફ પોતાનું ધ્યાન દોરવું.



પાણીપતના વિજય પછી દીલ્હીમાં જુદા જુદા પક્ષો વચ્ચે તકરાર ચાલતી હતી તેનો લાભ લઈ તેણે ઉત્તરમાં મરાઠી ભાગવગ વધારી. તેણે શિંદે અને હોલ્કરને ઉત્તર તરફ મોકલ્યા. બરતપુરના રાજ્યમાં વગ લગાડી અને જાટ લોકો પાસેથી ખંડણી લીધી ત્યાર પછી રાહીલાઓ સથે લગાઈ કરી તેમનો મૂલક સર કર્યો. પછી દીલ્હી સર કરી મોગલ પાદશાહ શાહઆલમને ગાદીએ બેસાડ્યો. (૧૭૭૧) આરી રીને પાણીપતની લડાઈનું કલંક ખૂંસી નાખી ફરી પાછો એણે મરાઠી સત્તાનો ઉદય કર્યો.

તે ધણો બાહોશ રાજ્યકર્તા હતો. તે સ્પષ્ટ વક્તા થરો અને કડક રાજનીતિવાળો હતો. રાષ્ટ્રોનાની ખટપટથી અને ટુંકી જીંદગીને લીધે એ પુરેપુરું ધ્યાન ઉત્તરમાં આપી શક્યો નહિ. તેના મરાઠી સરદારોનો બંદોબસ્ત કરવાનો વિચાર તથા યોગ્ય દારૂખાનું, તોપ અને અરમાર બનાવવાનો અને અંગ્રેજોને હાંકી કાઢવાનો વિચાર હતો. પણ તેનાં અકાળ મરણને લીધે તે અમલમાં મૂકી શક્યો નહિ. તેના વખતમાં ધણી સરદારો ખ્યાતિમાં આવ્યા જેવા કે નાના ફડનવીશ, મહાદેજ શિંદે, અલ્હયાગાઈ વગેરે!

Q 20 Show how the Maratha Power regained its prestige which was lost in the Third Battle of Panipat?

ઉપરના સવાલનો જવાબ જુઓ.

Q 21 Show how the plain of Panipat was not more fatal to the Maratha Empire than the early death of Madhavrao I.

માધવરામ પેશ્વા ઈ સ. ૧૭૭૨ માં બરજીવાનીમાં મરણ પામ્યો. શિવાજી પછી મહારાષ્ટ્રમાં તેના જેવો બાહોશ રાજ્યકર્તા કોઈ થયો નથી. કહ્નૌટકમાં અને ઉત્તર દિલ્હમાં બાહોશ બાહુરાવે જે કામ કર્યું નહોતું તે કામ કરી તેણે મરાઠી સત્તાનો ઉદય કર્યો. તેણે નિઝામ

અને હેંદરને હરાવ્યા. દિલ્હીના પાદશાહ શાહઅલમને પોતાના કબજામાં લીધા. રાહીમાઓ પર વેર લઈ ચુમાવેલો મુલક મેળવ્યો. પરિણામે મરાઠી સરદારો એકત્ર થયા અને મરાઠાઓની પ્રતિજ્ઞાનું પુનઃ સ્થાપન કર્યું. તે શૂરો, કૃતસી અને પ્રમાણીક રાજકર્તા થઈ ગયા. તેણે છત્રપતિને યોગ્ય અંદોજસ્ત કરવાનું નક્કી કર્યું હતું. અંગ્રેજો પાસે અંગાળ મિદાર વગેરે પ્રદેશો લઈ તેમને હાંકી કાઢવાનું પણ નક્કી કરી મુક્યું હતું. લસ્કરના ઉપયોગના દારૂગોળો તથા તરવાર, તોપ વગેરે બનાવવાની યોજના તૈયાર કરી. મરાઠા સરદારો બળવાન બની ન જાય તે પણ યોજી રાખ્યું હતું. ધણી મરાઠા પુરોહો તેના વખતમાં યોગ્ય રીતે પ્રજ્યાંતિમાં આવ્યા. તેના કડક અમલથી રાજ્યમાં સંપૂર્ણ અંદોજસ્ત અને સંપ હતી. જે રાધોબાની ખટપટ પતાવ્યા પછી તે વધુ જીવ્યો હોત તો તેણે મરાઠી રાજ્યને દૈ અંગે વિશાળ બનાવ્યું હોત. પણ તે ક્ષયના રોગથી અકાળે ભર જીવાનીમાં મરણ પામ્યો. આના જેવો વિચક્ષણ અને બુદ્ધિશાળી પુરુષ મરણ પામે એનાથી મરાઠાઓને પાણીપતની હારના કરતાં વધારે નુકશાન થાય એ ખરું જ છે.

Q. 22 Would you consider Madhavrao I as the greatest Peshava? Give your reasons.

આપણે ઉપર સવાલ ૨૦ માં જોઈ ગયા છીએ કે માધવરાવ પેશ્વાએ દક્ષિણ હિંદમાં તેમજ ઉત્તર હિંદમાં મરાઠી રાજ્યની સત્તા વધારી પુનઃ પ્રતિષ્ઠા સ્થાપન કરી. અને એક જીર્ણ થયેલાં સામ્રાજ્યને ફરીથી મજબૂત બનાવ્યું એ એની લાયકાત સાથી મહાન પેશ્વા તરીકે સાબીત કરે છે. તેણે નીઝામ જેવા બળવાન શત્રુને પોતાના હાથ નીચે રાખ્યો. હેંદરને પણ ચૂપ કરી દીધો. રાધોબા જેવા પખ્યાત માણસને પણ તે મદાત કરી શક્યો. તેનામાં નાની ઉંમર છતાં વ્યવહારિક કુશળતા અને હડાપણ ધણું જ હતું. જે તે જીવ્યો હોત તો મરાઠી રાજ્ય ધણું જ મજબૂત બનત. તે પોતાની અંગ્રેજોને હાંકી

કાઠવાની તેમજ મરાઠા સરદારોને સંપત્તી રાખી ઐક્ય સ્થાપવાની યોજના પશુ પાર પાડી શક્યો હોત. અને તેના મરણ પછી મરાઠા સરદારોની ફાટકૂટથી જે કુસંપ પેદા થયો અને મરાઠી સત્તાનો નાશ થયો તે ન થયો હોત. જે તે વધુ જીવ્યો હોત તો રાજકાજમાં પશુ પોતાની બુદ્ધિ બનાવી પ્રજાને સુખી અને આઝાદ કરી ગયો હોત. પરંતુ તે ન જીવી શકવાને લીધે એની યોજનાઓનો અમલ કરી ન શક્યો. એ જ કારણે એને સૌથી મહાન પેશ્વા કહેવામાં અચકાતું પડે. એટલું જતાં આપણે એને એક મહાન પેશ્વા કહીશું.

Q. 23 Who in your opinion is the greatest Peshava ?

જે બાલાજી બાજુરાવને ગણવામાં આવે તો સ. ૧૩ નો જવાબ લખો.  
અને માધવરાવ પેશ્વાને ગણવામાં „ „ „ ૨૨ „ „

આ બન્ને પેશ્વાઓમાં કોને મહાન કહેવો એ અનિશ્ચય કહણું છે. ઇતિહાસકારો પશુ ગુચવાયા છે બન્ને પક્ષના કારણો સમજા છે એટલે એ તો સૌ સૌની પસંદગી પર આધાર રાખે છે.

પેશ્વા નારાયણરાવ ( પાંચમો પેશ્વા ) ૧૯૭૨-૭૩

માધવરાવ પછી તેનો ભાઈ નારાયણરાવ પેશ્વા થયો. તે નાનો હોવાથી રાધીઆ રાજ્ય કારખાર ચલાવવા લાગ્યો. પશુ તેને પોતાને પેશ્વા થવું હતું એટલે તેણે ખટપટ કરવા માંડી. તે કેદ પકડાયો પરંતુ ત્યાં બેઠા બેઠા ખટપટ કરી ત્યાંથી છૂટ્યો અને પેશ્વાને કેદ કરાવી તેનું ખૂન કરાવ્યું અને પોતે પેશ્વા તરીકે જાહેર થયો. પરંતુ તરત જ મરાઠી સરદારોએ બેગા થઈ રાજ્ય કારખાર પોતાને હસ્તક લીધો અને રાધીઆ અંગ્રેજોને સરણુ ગયો.

**માધવરાવ (સત્યાઈ માધવરાવ) છઠો પેશ્વા ૧૭૭૨-૧૭૮૫**

નારાયણરાવના ખુન પછી રાધોબા પેશ્વા થયો પણ નારાયણરાવની સગર્ભા પત્નિએ માધવરાવને જન્મ આપ્યો એટલે મરાઠા સરદારોએ બેગા થઈ માધવરાવને પેશ્વા તરીકે જાહેર કર્યો રાધોબા ત્યાંથી નાસી અંગ્રેજોના આશ્રમે ગયો. નાના ફડનવીશ અને મહાદજી શિંદે તેના અમલ દરમ્યાન ધણુ બાહોસ સરદારો થયા. તેમણે મરાઠાઓને અંગ્રેજોના આશ્રીત થતા બચાવ્યા. રાધોબાએ સુરતના કરાર કરી મરાઠાઓ સાથે અંગ્રેજોને પહેલો મરાઠા વિગ્રહ થયો અને સાલબાઇના કરાર થય. મહાદજી શિંદેએ ઉત્તરમાં પ્રતિજ્ઞા સ્થાપી, દીક્કી દરબારમાંથી પોતાક મેળવી ધણુ માનીતો થયો. નાનાફડનવીશ અને મહાદજી સૌધીયા વચ્ચે સત્તાની હરિફાઇ હતી.

છેવટના સમયમાં નિઝામ સાથે મરાઠાઓએ ચઢેલી ખંડણી વસુલ કરવા માટે યુદ્ધ કરવું પડ્યું અને તેને ખડાની લડાઇમાં સખત હાર ખવડાવી. આ વખતે માધવરાવે આપઘાત કર્યો. ૧૭૮૫

**Q. 24 What were the causes of the First Maratha War ? What were its important events and what were the terms of the treaty of Salbai ?**

રાધોબાએ નારાયણરાવના ખુન પછી પેશ્વાપદ ધારણ કર્યું પરંતુ નારાયણરાવની સ્ત્રીએ માધવરાવને જન્મ આપ્યો એટલે મરાઠા સરદારો માધવરાવના પક્ષમાં ગયા અને તેથી રાધોબાને પેશ્વાપદ છોડવું પડ્યું. તે સત્તાના લોભી હોવાથી સુરત ગયો અને અંગ્રેજો સાથે મળી તેણે ઇ. સ. ૧૭૭૫માં સુરતમાં કરાર કર્યો કે રાધોબાએ અંગ્રેજોને ગુજરાતના કેટલોક મુલક તથા વસઇ તથા સાંસ્ડેટ વગેરે આપવાં અને તેના બદલામાં અંગ્રેજોએ રાધોબાને પેશ્વાઇ અપાવવી. આ વાતની મરાઠાઓને ખબર પડતાં મરાઠાઓ વોરન હેસ્ટીંગ્સ જે ગવર્નર જનરલ હતો તેની સાથે મસલત કરી એટલે તેણે મુંબઇ સરકારે કરેલા રાધોબા સાથેના

કરારને નામજુર કર્યાં. અને મરાઠાઓ સાથે પુરંદર મુકામે સુતેહ કરી, જેથી અંગ્રેજોને સાબીનો ટાપુ તથા ભરૂચ પાસેની કેટલીક જમીન મળી, પેશ્વા માધવરાવનો સ્વીકાર કર્યો અને રાધાબાને ત્રણ લાખ રૂપિયાનું વર્ષાસન બાંધી આપ્યું. પણ એટલામાં કંપનીના ઇન્ડિયાના કાયરેક્ટરોએ સુરતની સલાહ માન્ય રાખી એટલે અંગ્રેજોએ પુરંદરનો તદ્દ તોડી મરાઠાઓ સાથે પહેલો મરાઠા ત્રિવંદ્ર સર કર્યો.

શરૂઆતમાં પૂના પાસે મરાઠા લશ્કરે અંગ્રેજોને હરાવી ધણો નામોશી ભર્યો કરાર કરાવ્યો. પણ મુબંઈ સરકારે તે કરાર ન સ્વીકારતાં ત્રિવંદ્ર ચાલુ રાખ્યો. સિંધીયાને સલાહ કરી મરાઠાઓએ બેગો થતો અટકાવ્યો. અંગ્રેજોએ ગ્વાલિયર, અમદાવાદ, કંદ્યાણુ, વસંત વગેરે સર કર્યાં પણ કંપની લડાઈથી થાકી ગઈ હતી એટલે સાલગાંધ મુકામે ૧૭૮૨ માં કરાર કર્યા જેથી (૧) મહાદેવ સિંધીયાને તેના બધા પ્રાંતો પાછા મળ્યા. (૨) અંગ્રેજોને સાબી આપવાનું નક્કી થયું (૩) ભરૂચ સિંધીયાને મળ્યું. (૪) રાધાબાને ત્રણ લાખનું વર્ષાસન મળ્યું. (૫) માધવરાવને પેશ્વા તરીકે સ્વીકાર્યો. (૬) મરાઠા રાજ્યમાં અંગ્રેજો સિવાય બીજી પરદેશી પ્રજાઓને આવવાની મના થઈ.

Q. 25 How did Nizam and Tipu trouble the Marathas in the time of Madhavrao II.

મદેસુરનો સુલતાન ટીપુ આસપાસના મુલકો પર ચડાઈ કરી પોતાની સત્તા વધારતો હતો. એવામાં તેણે એક મરાઠા સરદારના મુલક ઉપર હુમલો કર્યો, આથી નાના ફકતવીશો ટીપુ સામે લશ્કર મોકલ્યું. લડાઈમાં ટીપુ સખત હારી ગયો. તેણે કેટલોક મુલક મરાઠાઓને આપ્યો અને ત્રીસ લાખ રૂપિયાનો દંડ ભર્યો. મરાઠાઓએ પાછળથી ટીપુને અંગ્રેજો સામે મદદ કરી અને મરાઠાઓને તે વખતે કૃષ્ણા અને તુંગભદ્રા વચ્ચેનો મુલક આપ્યો.

નિઝામ પાસે ચઢી ગયેલી ખંડણી વસુલ કરવાને નાના ફડનવીશે માંગણી કરી. માંગણી કરતાં જ નિઝામ મોઢું લશ્કર લઇ પૂતા પર ચઢી આવ્યો. તેની સામે થયા બધા મરાઠા સરદારો બેસિને, ગાયકવાડ, હોલકર, સિંધિયા બધાજ સરદારો પોતાના લશ્કર લઇ આવ્યા. બધા મરાઠા સરદારો એકત્રીત થયા અને નિઝામને ખરડા પાસે સખત હાર ખવડાવી અને ત્યાં તેણે શરણે આવી સુનેહ કરી ત્રણ કરોડ રૂપીઆની ચઢેલી ખંડણી તથા તાપીથી તે પુરંદર સુધીને મુલક મરાઠાઓને આપ્યો. આ છતથી મરાઠાઓ ફરી વિંદમાં સામ્રાજ્ય સ્થાપે એવો સુયોગ આવ્યો. પણ માધવરાવ પેશવાએ પોતાની બાજરાવ સાથેની મુલાકાત પર મુકાયેલો અકુશ જ્વેઇ અગાડીમાંથી કુદકો મારી આપવાત કર્યો.

### બાજરાવ બીજો. છલ્લો પેશવા ૧૭૬૫-૧૮૧૭

માધવરાવના મૃત્યુ પછી પેશવાઈ માટે તકરાર ઉભી થતાં નાના ફડનવીશ તથા બીજા સરદારોએ મળી રાધોઆના પુત્ર બાજરાવને પેશવાઈ અપાવી પરંતુ તેણે પેશવા થતાં જ નાનાને કેદમાં નાખ્યો પરંતુ પાછળથી તેને તેના વગર ગાંડું ન ચાલવાથી છોડવો પડ્યો.

તેના રાજ્યમાં મરાઠાઓમાં મહિમંદે કુસંપ શરૂ થયો. મરાઠા સરદારો એક બીજાના મુલક પર ચઢાઈ કરવા લાગ્યા. પેશવાને મરાઠા સરદારોએ ખૂબ અકળાવ્યો એટલે તે અંગ્રેજોને શરણે ગયો અને પેશવાઈના નાશના બી રોપ્યાં.

ત્યાર પછી મરાઠાઓ અને અંગ્રેજો વચ્ચે ત્રણ વિગ્રહ થયા અને અંતે મરાઠી સામ્રાજ્યનો નાશ થઈ તમામ મુલક અંગ્રેજોના ખંડીયો બની ગયો.

Q. 26. Write what you know about Nana Fadanvis and his services to the Maratha Confederacy.

નાના ફડનવીશનું મૂળ નામ બાલાજી જનાઈન બાબુ હતું. ઈ. સ. ૧૭૪૧ માં તે જન્મ્યો હતો અને તેણે કર્ણાટકની તથા પાણીપતની લડાઈમાં મરાઠાઓ તરફથી બાગ લીધો હતો. નાના ફડનવીશ માધવરાવના વખતમાં દરબારમાં આવ્યો. તે ધણો બુદ્ધિશાળી હોવાથી પેશ્વા માધવરાવ કર્ણાટક ગયો ત્યારે બધો કારભાર તેને સોંપતો ગયો અને માધવરાવે તેને ખાસ વિશ્વાસમાં લીધો. તેની ખરી કારકીર્દી ૧૭૭૫માં જ્યારે માધવરાવ બીજનો જન્મ થયો ત્યારથી શરૂ થાય છે. માધવરાવના વતી રાજ્ય ચલાવવા માટે તેણે રાજ્ય રક્ષક મંડળ (Confederacy) બનાવી નાના ફડનવીશ આ વખતે અંગ્રેજો અને ફ્રેંચોને હાંકી કાઢવાનો વિચાર કરતો હતો પણ રાધોબાને લીધે અંગ્રેજો સાથે પહેલો મરાઠા વિગ્રહ થયો અને અંતે સાલબાઈની સુઘેહ થઈ. તે ઈ. સ. ૧૮૦૦ માં મરણ પામ્યો.

તે એકદમ ગરમ સ્વભાવનો હતો અને તે હલકા દરજ્જાના માણસ જોડે બહુ ઝોલું ખેલતો. તેનાથી લોકો તેમજ સરદારો બહુ ડરતા હતા. તે બીજાની નબળાઈનો લાભ લેવા બીલકુલ ચુકતો નહિ. તે મહાદજીને હરિફ થયો તેણે આખા રાજ્યની સત્તા પોતાને હાથ કરી તેથી કેટલક દુભાયા. તે દિસાથી કામકાજમાં ધણોજ ચતુર હતો. તેણે જીવન પર્યાંત ડહાપણ તથા કાર્યદક્ષતાથી રાજ્ય કર્યું. તે વિદ્વાન અને ધર્મનીષ્ટ પણ હતો. તેનો જીવન આશ્રય મરાઠા સરદારોને એકત્રિત કરી મજબુત સંગઠન સ્થાપવાનો હતો. તેણે રાધોબા અને અંગ્રેજોને હંફાવ્યા. મરાઠા સરદારોને ભેગા કરી નિઝામને નામેશી બરેલી દાર ખવડાવી. વેલેસ્લીની સહાયકારક યોજનાની સામે થયો. તેણે તેના જીવતાં સુધી મરાઠી રાજ્યમાં સંપ જાળવી રાખ્યો પરંતુ તે મરણ પામતાં જ કુસંપ વધ્યો.

Q 27 What do you know about the career of Mahadji Sindbia?

સોંધીયા કુળના સ્થાપક રાણોજી સોંધીયાના પુત્ર તરીકે અને પાણીપતના યુદ્ધ વખતે મહાદજી સોંધીયા જાહેર થયો અને સોંધીયાની ગાદી લીધી તેણે પોતાની કારકીર્દી દરમ્યાન ધણી લડાઇઓ કરી. તેનો વિચાર પેશ્વાથી જુદા થઇ સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપવાનો હતો. સાધેઆ મહાદજીની વિરુદ્ધ હતો. તેથી મહાદજીએ માધવરાવનો પક્ષ લીધો. માધવરાવ સ્વતંત્ર થયો એટલે તેને ઉત્તર હિંદમાં પોતાની ગાદી મળી. અને ઉત્તર તરફ ગયો. પહેલા મરાઠી વિગ્રહ વખતે તેણે અંગ્રિજો સાથે તહ કર્યું ત્યારે તે મરાઠા સરદાર તરીકે આગળ આવ્યો અને પોતાના રાજ્યનાં લશ્કરને પશ્ચિમની દગ મુજબ ફેળવ્યું.

તેનું ઉત્તર હિંદનું કાર્ય :—તેણે ઉત્તર હિંદમાં દિલ્લી તથા આગ્રા મેળવી પેશ્વાની સેવા કરી. નારાયણરાવના ખૂન પછી અસ્તવ્યસ્ત થયેલી ઉત્તર હિંદની મરાઠી લાગવગને તેણે ફરી સ્થાપી. તેણે રોહીલ ખંડ પર ચઢાઇ કરી દિલ્લી સર કરી બાદશાહ બીજા શાહઆઝમને ગાદી પર બેસાડ્યો. સાલગ્રામના કરારથી તેણે લશ્ચ મેળવ્યું. પાદશાહે પેશ્વાને અને શિંદેને મદદગારો આપ્યા અને તે લઇ બલ્ય દરબાર સમક્ષ શિંદે આવ્યો. ૧૭૯૪ માં તે મરી ગયો.

તેનું ચરિત્ર :—તે ધણો કુશળ અને બાહોશ સરદાર હતો. તેણે પોતાનું લશ્કર પશ્ચિમની દગે તૈયાર કર્યું. પેશ્વાની સગીર વયમાં ઉત્તર હિંદનો વિસ્તાર વધાર્યો. અંગ્રિજોની તે વિરુદ્ધ હતો. રાજકારણમાં તે નાનકડાં કરતાં ચઢી જતો હતો. સ્વભાવે આનંદી અને શાંત હતો. તે પાણીપતમાં લડ્યો હતો અને એક પગે ધાયલ થયો હતો. તેને સ્વતંત્ર થવું હતું તેથી નાનાફડનવીશ અને તેની વચ્ચે વીખવાડ થયો. પરંતુ પેશ્વા વચ્ચે પડ્યો અને સમાધાન થયું. નાના ફડનવીશ મહાદજી શિંદેથી ધણો મળારાતો હતો.

પહેલા મરાઠા વિગ્રહ વખતે મરાઠાઓ અને અંગ્રિજો વચ્ચે સુલેહ કરવાનાર તેજ હતો.



- Q 28 What caused the rise of Mahadji Sindhia ?  
What were his relations with the English ?

ઉપરનો જવાબ જુઓ.

- Q 29 What were the services rendered to the Maratha Confederacy by Nana Fadanvis and Mahadji Sindhia.

સવાલ નં. ૨૬ અને નં. ૨૭ ના જવાબ જુઓ.

- Q 30 Explain how the rivalry between Mahadji Sindhia and Nana Fadnavis affects the Maratha Power ?

મુત્સદ્દી નાના ફડનવીસ અને યશદુર સેનાપતિ મહાદજી બન્ને મરાઠી રાજ્યની ઉન્નતિ ઇચ્છતા હતા. નાનાનો મુખ્ય આદેશ મરાઠાઓને બેગા કરી તેમનું સંગઠન સ્થાપવાનો હતો. જ્યારે મહાદજી સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપવા માગતો હતો. પહેલાં મરાઠી યુદ્ધમાં મહાદજીએ નાનાને મદદ કરી પરંતુ સ્વાર્થ રીતે અને તેથી અંગ્રેજો સાથે મરાઠાઓને સુમેલ કરતી પડી. મહાદજી જેવા મદાન સરદાર પર અવલંબન રાખતું ન પડે માટે તેણે પટવર્ધન સરદારોને પ્રત્યેક કાર્ય: સત્તાના લોભમાં નાનો પ્યેય જુલો. મહાદજી દીલ્હીના બાદશાહ પર લાગવગ લગાવી પોતાના બળ્ય લશ્કર અને બપકા સાથે પૂનામાં આવ્યો. તેનો વિચાર પૂનાનો કારબાર હાથ લેવાનો હતો. નાના અને મહાદજી વચ્ચે વિરોધ હતો છતાં શિંદેના મરણથી નાનાએ મરાઠી સામ્રાજ્યનો આધારસ્તંભ ખેંચ્યો. મરાઠાઓમાં કુસંપ વધ્યા સિંધિયાની સત્તા વધવાથી નાનો ગભરાયા લાગ્યો હતો. આંતે પેશ્વાએ ગંભીર પરિસ્થિતિમાં વચ્ચે, પડી સમાધાન કરવું. હોદકર અને સિંધિયા વચ્ચે નાના ફડનવીસે વેર ઉત્પન્ન કરાવ્યું. નાના ફડનવીસ દીસાથી કામમાં નિપૂણ હતો જ્યારે મહાદજી તેમ ન હોવાથી

દેવાદાર સ્થિતિમાં ગૂંજરી ગયો. મહાદળએ અંગ્રેજોની સાથે રહેવાનું વચન આપ્યું હતું. પરંતુ નાના ફઝલીસ અંગ્રેજોની સામે થતો. એટલે મહાદળના અવસાન પછી અંગ્રેજો બળવાન થયા. આ બેના રાજ્ય સત્તાના લોભને લીધે મરાઠી સરદારોમાં કુસંપ અને ફાટકુટ વધ્યાં. જેનો લાભ ફઝલીસનું અવસાન થતાં જ અંગ્રેજોએ લઈ મરાઠી સત્તાને નાશ કર્યો.

Q. 31 Give an account of the rivalry between Daulatrao Sindhia and Jasvant Holkar and show the effects it had on the fortunes of the Marathas.

નાના ફઝલીસ અને દૌલતરાવ સીંધીયાએ બાહરાવનો પક્ષ લઈ તેને પેશ્વા પદ અપાવ્યું પણ એ અરસામાં યશવંતરાવ હોલકરે સિંધિયાના મુલક પર લૂંટફાટ કરવા માંડી. પેશ્વાની પણ તે સામે થયો. આ બંધામાં બાહરાવને નાના ફઝલીસની જરૂર લાગી. પણ તે ઈ સ. ૧૮૦૦ માં મરણ પામ્યો એટલે બાહરાવ પેશ્વાનો વિચાર સિંધિયાને પણ પોતાના માર્ગમાંથી દૂર કરવાનો હતો. તેથી તેણે સિંધિયાના લશ્કરનો ખર્ચ આપવા ના પાડી. પરિણામે સિંધિયા પુના પર ચઢી આવ્યો અને એક અઠવાડિયાં સુધી પુના લૂંટ્યું. પણ હોલકરે સિંધિયાના મુલક પર લૂંટ ચલાવવા માંડી તેથી સિંધિયા પૂ. ૧ છોડી એકદમ તેની સામે ગયો. પરંતુ તે ઉજ્જન પહોંચે તે પહેલાં હોલકરે ઉજ્જન લૂંટ્યું. તેનું વેર લેવા સિંધિયાએ હોલકરની રાજ્યધાની ઇંદોર પર ચઢાઈ કરી અને તેને લૂંટ્યું. એ અરસામાં તેને ખખર પડી કે હોલકર પૂના પર ચઢાઈ લઈ ગયો એટલે સિંધિયાએ તેની પૂંઠ પકડી અને પૂના આવ્યો. બન્ને વચ્ચે મહાન યુદ્ધ થયું તેમાં સિંધિયા હારી ગયો. કેટલાક સરદારો બાહરાવની વિરુદ્ધમાં પડ્યા તેમને બાહરાવે મારી નાંખ્યા. આમાં યશવંતરાવ હોલકરનો બાદ પણ

મરાઠો, તેથી હોલ્કર ગુસ્સે થયો અને પૂના પર ચઢાઈ કરી. સિંધિયા પર મેળવેલી જીતથી બાહુરાવ બહો બચબીત થયો હતો એટલે તે પૂનાથી નાથી છૂટ્યો અને અંગ્રેજોને શરણે ગયો. અંગ્રેજોની સહાયકારક યોજના સ્વીકારી તેણે પેશ્વાઈના અને મરાઠી રાજ્યના નાશનાં બી રાખ્યાં.

આના પરિણામ બહુ મોટાં આવ્યાં. અંગ્રેજોએ પેશ્વા તરફથી મરાઠા સરદારો સાથે લડવા માંડ્યું. બધા સરદારો ભેગા થયા હોત તો અંગ્રેજો કાવત નહિ પણ એકની દાર બીજો સરદાર ખુશ થઈ જોતો. પરિણામે અંગ્રેજોએ સિંધિયા અને હોલ્કર બન્નેને હરાવી તેમની સ્વતંત્રતા છીનવી લીધી.

Q. 32 Under what circumstances was the treaty of Bassein signed? State its terms, importance and effects.

Or

Why is the treaty of Bassein regarded as the turning point in the history of India? Give its terms.

બીજા બાહુરાવે પોતાની વિરૂધ્ધ થયેલા સરદારોને મારી નાંખાવ્યા. તેમાં યશ્વંતરાવ હોલ્કરનો બાઈ વિડોજી પણ હતો. તેને હાથીના પગ નીચે કચડાવી નાંખ્યો. આથી યશ્વંતરાવ હોલ્કર ક્રોધે બરાચો અને મોટાં લશ્કર સાથે પ્રદેશો લુંટતો પૂના પર ચડી આવ્યો. તેણે સિંધિયાને અને પેશ્વાને હરાવ્યા અને પૂના લુટ્યું. બાહુરાવને થયું કે પોતાના સરદારો તેને મદદ કરશે નહિ અને હોલ્કરની સામે પોતે એકલો ટકી શકશે નહિ તેથી તે પૂનાથી નાઠો અને વસઈમાં અંગ્રેજોને શરણે ગયો અને તેમની સાથે ઈ. સ. ૧૮૦૨ માં વસઈની સંધી કરી.

વસંધની સંધીની શરતો :-(૧) અંગ્રેજોએ બાહરાવને પેશ્વાઈ મેળવી આપવી. (૨) તેના બદલામાં બાહરાવે અંગ્રેજોનું સહાયકારક સૈન્ય રાખવું. (૩) સહાયકારક સૈન્યના નિભાવ માટે ૨૬ લાખ રૂપિયાની ઉપજવાળો પ્રદેશ અંગ્રેજોને મળ્યો. (૪) ટંડો થતાં અંગ્રેજોનો નીકાલ પેશ્વાઈએ માન્ય રાખવો. (૫) અંગ્રેજો સિવાય કોઈ પણ રાજ્ય સાથે સુલેહ કે યુદ્ધ થતું શકે નહિ અને અંગ્રેજ સિવાયની બીજી પ્રજાને આશ્રય પણ આપવો નહિ. (૬) પેશ્વા અંગ્રેજોનો તાબેદાર થયો. સુરત પરનો દબ્બ પેશ્વાએ છોડી દીધો અને નિઃશસ્ત્ર તથા ગાયકવાડ સાથેની તકરારોનું સમાધાન અંગ્રેજોએ કરવું એમ થયું.

આ સંધિથી પેશ્વા પરત્ર બન્યો. અને મરાઠી રાજ્યમાં અંગ્રેજોનો પગપેસારો કાયમનો બની ગયો. મરાઠા સંત્ર લાગી પડ્યો અને પેશ્વાના આંતરિક તેમજ બહારના કારભારમાં અંગ્રેજો વર્ચસ્વ સ્થાપી બેઠા. બીજા મરાઠા સરદારો સૌધીયા, ભોંસલે, હોલકર પેશ્વાના માંડલિક હતા છતાં તેઓએ આ તબક્કાનું ન રાખ્યું અને યુદ્ધ ચાલુ રાખ્યું. આથી બીજા મરાઠા વિચલિત થયો. દરેક સરદારને અંગ્રેજોએ દરાવ્યા અને પોતાના ખંડીયા બતાવ્યા. મરાઠી રાજ્ય સત્તાનો નાશ થયો મરાઠા સરદારોની એકતા નાશ પામી. મરાઠી સત્તા નાશ પામી. અંગ્રેજો મહારાષ્ટ્રના સત્તાધારી બન્યા. મરાઠી રાજ્યનો સર્વનાશ વસંધના તબક્કા થયો એ ખોટું નથી. અને અંગ્રેજો પણ મરાઠી રાજ્ય નાશ થતાં સર્વસત્તાધારી બન્યા. અને પોતાનું રાજ્ય હિંદમાં કાયમને માટે સ્થાપ્યું.

Q. 33 Give an account of the Second Maratha War.

બીજા મરાઠી વિગ્રહનાં કારણો :—વસંધના કારણે મરાઠા સરદારોમાં ખગલખાટ કરી મૂક્યો. સિધિયા, હોલકર, ભોંસલે વગેરે વસંધના કારણે માનતા નહિ અને કહેતા કે બાહરાવે તેમની સંમતિ લેવી

જોઈતી હતી. પેશ્વા સાથે થયેલા કરાર પ્રમાણે અંગ્રેજોએ બાહરાવને પેશ્વાઈ આપી પૂનામાં અંગ્રેજ લશ્કર રાખ્યું. પણ સિંધિયાએ અંગ્રેજ લશ્કરને પૂના છોડી જવા ફરમાવ્યું. આ ઉપરથી વેંકેશ્વરીએ લડાઈની તૈયારીઓ કરવા માંડી. મરાઠી લશ્કર આસાઈ આગળ હાવણી નાંખી પડ્યું હતું. અંગ્રેજોએ સિંધિયા અને ભોંસલેનાં એકત્ર થયેલાં લશ્કર પર આસાઈ આગળ હુમલો કર્યો. બન્ને લશ્કરો વચ્ચે ખુનખાર યુદ્ધ થયું. ઈ. સ. ૧૮૦૩ માં મરાઠાઓ હાર્યા. એજ વખતે ઉત્તરમાં જનરલ લેઇકે અલીગઢ, દીલ્હી અને આગ્રા સર કર્યાં. ૧૮૦૩ માં આરગમ આગળ ભોંસલે ફરી હાર્યો અને અંગ્રેજોએ કેટલોક પ્રદેશ સર કર્યાં. તેવી જ રીતે લાસગામ આગળ સિંધિયા ફરીથી હાર્યો અને આ હારથી બન્નેએ ગુજરાઈ જઈને અંગ્રેજો સાથે જુદે જુદે ટંકાણે સંધિ કરી. અંગ્રેજ અને ભોંસલે વચ્ચે દેવગામની સંધિ થઈ અને સિંધિયાએ અંગ્રેજો સાથે સરહઅંગે ગામ આગળ સંધિ કરી. ઈ. સ. ૧૮૦૩.

ભોંસલે અને અંગ્રેજો વચ્ચેની દેવગામની સંધિ:—(૧) ભોંસલેએ કટક તથા વરાહ પ્રાંત અંગ્રેજોને આપ્યા અને નિઝામને કેટલોક મુલક આપ્યો. (૨) દેશી રાજ્યો સાથેની તકરારમાં તથા નિઝામ સાથેની તકરારમાં અંગ્રેજોનું મધ્યસ્થપણ સ્વીકાર્યું. (૩) અંગ્રેજો સિવાય કોઈપણ પ્રજાને પોતાના રાજ્યમાં આવતી અટકાવવામાં આવી. (૪) ભોંસલેના રાજ્યમાં એક ક્ષિત્રીશ રેસીડન્ટ રહ્યો. (૫) ચોથ ઉધરાવવાનો હક્ક જતો કર્યો.

સિંધિયા અને અંગ્રેજો વચ્ચેની સરહઅંગે ગામની સંધિ:—

- (૧) સિંધિયાએ પોતાના રાજ્યમાં અંગ્રેજ રેસીડન્ટ રાખ્યો.
- (૨) અંગ્રેજવિરોધી પ્રજાને રાજ્યની નોકરીમાંથી બાતલ રાખ્યા.
- (૩) અંગ્રેજોને ભરૂચ તથા ગંગા જમના વચ્ચેનો પ્રદેશ મળ્યો. પેશ્વાને અહમદનગર અને નિઝામનો કેટલોક ભાગ આપ્યો.

(૪) ચોથ ઉધરાવવાનો હક્ક જતો થયો.

આ વિગ્રહથી સિંધિયા અને બોસલે અંગ્રિજોના તબેદાર બન્યા અને સ્વતંત્રતા ગુમાવી.

Q. 33 Give an account of the Third Maratha Battle.

બીજા મરાઠી વિગ્રહમાં યશવંતરાવ હોલ્કરે ભાગ લીધો ન હતો. તેની પાસે કેળાયણું લશ્કર હતું અને તે લશ્કર પર આધાર રાખી. તેમણે રજપુતાનાના પ્રદેશો પર લૂંટ ચલાવી. રજપુતાનાનો પ્રદેશ એ વખતે અંગ્રિજોનાં રક્ષણ હેઠળ હતો એટલે વેલેરલીએ હોલ્કર સાથે લડાઈ શરૂ કરી. શરૂઆતમાં તો અંગ્રિજ સૈન્ય બીજકુલ ફાલ્યું નહિ અને તેને ધણી આપદા પડી. ઉપરાઉપરી છતથી હોલ્કરને જરા ઉત્તેજન મળ્યું અને તેણે દિલ્હી ધેરો ખાલ્યો. દિલ્હીને બચાવવું ધણું મુશ્કેલ થઈ પડ્યું હતું અને એવામાં અણીને પ્રસંગે જનરલ લેઈક લશ્કર લઈ મદદે આવ્યો. તેણે હોલ્કરને દીંગ અને ફરકાખાદ આગળ સખત દાર આપી પરાજીત કર્યો. જરતપુરના રાજાએ હોલ્કરને મદદ કરી હતી પણ તે દીંગ આગળ હાર્યો અને હોલ્કર જરતપુરના કીલામાં બસાયો. જનરલ લેઈક જરતપુર લેવા જતો હતો તેવામાં જરતપુરના રાજાએ સુતેહનું કહેણ મોકલ્યું અને અંગ્રિજો સાથે સંધિ થઈ. જરતપુરના રાજાએ અંગ્રિજોના ૨૦ લાખ રૂપિયા આપવાનું નક્કી કર્યું અને હોલ્કર સાથેના સંબંધ છોડી દેવા તૈયાર થયો. આ વખતે વેલેરલી ઈંગ્લેન્ડ ગયો. હોલ્કર એકલો પડેલો હોવાથી તે ધણો બચાકુળ બન્યો અને સર જોન બર્લોની સાથે સંધિ કરી અને ઇ. સ. ૧૮૦૫ માં વિગ્રહના અંત આવ્યો. હોલ્કરના સર્વ મુલકો તેને પાછા આપ્યા.

૧૮૧૧ માં જશવંતરાવ મરણ પામ્યો. પછી તેના સરદારોએ ૧૮૧૮ માં અંગ્રિજો સાથે યુદ્ધ કર્યું અને હાર્યા અને જશવંતરાવના

પુત્ર મદ્દારાવે સંધિ કરી હોદ્દરના રાજ્યમાં બ્રીટીશ રેસીડન્ટ રાખ્યો, એક અંગ્રેજ સૈન્ય રાખ્યું અને કેટલાક પ્રાંતો અંગ્રેજોને આપ્યા.

૧૭. 34 Describe the Fourth Maratha War.

ઈ. સ. ૧૮૦૨ ના વસંતના કરારથી બાહરાવ અંગ્રેજોને આગ્રિત હતો. પરંતુ તે અંગ્રેજોને ચિદ્ધારતો હતો અને મરાઠી સરદારો સિંધિયા, હોદ્દર અને ભોંસલેને એકત્ર કરી લશ્કર ઉભું કરવા યોજના કરતો હતો. એટલામાં ઇ. સ. ૧૮૧૫ માં ગાયકવાડ તરફથી હિસાબ કરવા આવેલા ગંગાધર શાસ્ત્રીનું ખૂન પૂનામાં ત્ર્યંબક નામના માણસની શીખવણીથી પેશ્વાએ કરાવ્યું. અંગ્રેજોએ ત્ર્યંબકજીને કબજે માણ્યો. ત્ર્યંબકજી કેદ પકડાયો. પરંતુ બાહરાવની મદ્દથી તે નાશી છૂટ્યો. બાહરાવ પાસે અંગ્રેજોએ ત્ર્યંબકજીને પકડવા તેમજ લશ્કરના ખર્ચને ભગતી કેટલીક શરતો મૂકી જે સ્વીકારવાની બાહરાવે અનાકાની કરવા માંડી. આ વખતે રેસીડન્ટ એલ્ફીન્સ્ટને પૂનાની આજુબાજુ લશ્કર ભેગું કર્યું. બાહરાવે ગુપ્ત રીતે લડાઈની તૈયારી કરવા માંડી અને મરાઠી સરદારોને ઉશ્કેરવા માંડ્યા. આથી પેશ્વા સાથે લડાઈ થઇ.

પેશ્વાનો મુખ્ય સેનાપતિ ઇ. સ. ૧૮૧૭ માં ખડકી નજીક હારી ગયો. જનરલ સ્મીથે પૂના સર કર્યું. પેશ્વા નાશી ગયો. પરંતુ ઇ. સ. ૧૮૧૮ માં ફારેગામ નજીક તે ફરીથી હાર્યો. અંગ્રેજોએ સત્તાશ સર કર્યું. અને બાહરાવનું લશ્કર બખી નજીક હાર્યું. બાહરાવ નાશી ગયો પરંતુ તે તરત જ શરણે આવ્યો. તેને પદ્મશ્રી કરવામાં આવ્યો અને તેનું રાજ્ય અંગ્રેજોની હકૂમત હેઠળ આવ્યું. તેને આઠ લાખ રૂપિયાનું વર્ષાસન બાંધી આપવામાં આવ્યું અને તેને બીથુરમાં રાખવામાં આવ્યો. ઇ. સ. ૧૮૫૩ માં તે મરણ પામ્યો અને પેશ્વાઈનો અંત આવ્યો. ઇ. સ. ૧૮૧૮ માં નાગપુરમાં રહુજી ભોંસલે પછી આપા સાહેબ રાજ્ય કરતો હતો. તેણે પેશ્વા બાહરાવને બહુ મદદ

કરી હતી. અંગ્રેજોની સામે ૧૮૧૮ માં લડાઈ જાહેર કરી આપા સાહેબે બ્રીટીશ હાથથી પર હુમલો કર્યો. પરંતુ તે સત્તાખાદી આગળ હાર્યો. ફરીથી તે જખલપુર આગળ હાર્યો અને નાશી ગયો. તેના પુત્રને બ્રીટીશ રક્ષણ હેઠળ ગાદીએ બેસાડ્યો.

Q 35 What do you mean by the Maratha Confederacy? What were its achievements and what led to its downfall?

શિવાજીએ સ્થાપેલાં અષ્ટ પ્રધાન મંડળમાં સહેજ સુચારે કરી બાલાજી ત્રિશ્વનાથે દેશની અવ્યવસ્થા દૂર કરવા જાગીરી પદ્ધતિ શરૂ કરી અને રાજ્ય વિસ્તાર સંબાળતા બગવાન સરદારો વધવા લાગ્યા અને આ રીતે મરાઠા સંઘનું બીજું રોપાયું. એ સરદારો પોતાના મુલકમાં મુલકી અને લશ્કરની બાબતમાં સ્વતંત્ર હતા પરંતુ પરદેશ સાથેનો વ્યવહાર તથા નાણાંવિષયક બાબતમાં મધ્યવર્તી સરકારને જવાબદાર રહેતા. તેઓ બધા એક બીજાના સાથમાં રહેતા અને તેઓ સ્વાર્થ સાધવા તેયોર રહેતા. મરાઠા સંઘ કંઈ ખાસ હેતુસર સ્થપાયો ન હતો. પરિસ્થિતિને કારણે તેનો જન્મ થયો. પેશવાહના અજડા વખતે નારાયણરાવના ખૂન પ્રસંગ પછી બધા બહાર પડ્યા.

તેઓએ મેળવેલી સિદ્ધિ:- માધવરાવે ઉત્તરમાં મોકલેલા કાનડે, સિંધિયા, હાલકર વગેરેએ ત્યાં જઈ રોકીલા તથા પહાણોના નાશ કરી શાહઆલમને દીલ્હીની ગાદી પર બેસાડી પાણીપતની દારનું કલંક ધોયું.

સિંધિયા, નાના ફકનરીશ, વગેરે અંગ્રેજો સાથે રાષ્ટ્રોપાનના પક્ષ લઈ આવ્યા હતા તેમને દરેવી રાષ્ટ્રોપાનના પક્ષ હોડારી દીધા. વસંત વગેરે લઈ અંગ્રેજો ફરી પાછા સામા થયા. મરાઠાઓ બહાદુરીથી લડ્યા. અંગ્રેજો થ કપા અને ઉવટે મહાદેવ સિંધિયા મારફતે અંગ્રેજોએ સુલેહ કરી.

સાલઆપના કરાર પછી મહાદેવએ નષ્ટ થયેલી મરાઠાઓની દીલ્હીના દરબારમાંની લાગવગ ફરી ચાલુ કરી. બાદશાહ પાસે પેશવાને પદવી અપાવી મરાઠી રાજ્યની રૂતા દીલ્હીમાં ચાલુ કરી. અને ઉવટે



બધા સરદારોએ એકત્ર થઈ ચઢી ગયેલી ખંડણી આપવા ના પાડતાં નિજામને જાપત રીતે ખરડાની લડાઈમાં દરાવ્યો. આ મરાઠી સંઘનું કાર્ય.

મધ્યસ્થ સત્તાની નીર્જળતા તથા સરદારો માંહેનો કુસુપ તથા ટુટી જવાની રીત તથા સ્વર્થસાધના એ મરાઠી સરદારોના દુર્યુષ્ણને લાંબી સંઘ ટુટી પડ્યો. તેનાથી એકતા નાશ પામી. છત્રપતિ કે પેશ્વા કોઈનો અધિકાર રહ્યો નહિ એટલે સરદારો તદ્દન સ્વતંત્ર થયા. પેશ્વા અંગ્રેજોનો પરતંત્ર થતાં બીજા સરદારો સાર્વજનિક હિત બાબુ મુકી અંદર અંદર લડવા લાગ્યા અને ત્રિદેશી શત્રુ સામે એક બીજાને મદદ કરી નહિ. આખરે દરેકને અંગ્રેજોને શરણે જવું પડ્યું.

Q 36 Write short notes on:—

(૧) સરદેશમુખી અને ચોથ. (૨) કલુપ. (૩) સદાશીવરાવ બાઉ  
(૪) ખડાની લડાઈ (૫) વસંતનો કરાર. (૬) અષ્ટ પ્રધાન મંડળ  
(૭) તારાબાઈ (૮) અદલ્યાબાઈ.

(૧) ચોથાઈ અને સરદેશમુખી:—પ્રાંતનું જે કુલ ઉપજ થાય તેમાંથી ચોથાઈ એટલે ૨૫ ટકા અને સરદેશમુખી એટલે ૧૦ ટકા મળીને કુલ ૩૫ ટકા મરાઠાઓને મળે અને બાકીનું ઉત્પન્ન મોગલો રાખે. ચોથાઈ અને સરદેશમુખી મરાઠી અમલદારો ઉધરાવે. અને એ દક્ષ બદલ છત્રપતિ (મરાઠાઓ) મોગલાઈનો ખચાવ કરે. એ ચોથ અને સરદેશમુખીનો અર્થ.

(૨) કલુપ:—ગાદીએ આવ્યા પછી શંભાણએ ઉત્તર હિંદના એક બ્રાહ્મણને પોતાનો પ્રધાન બનાવ્યો. આ બ્રાહ્મણ બેસિમે કુટુંબનો ગાર હતો તે ગંજરી, લંપટ અને વ્યસની હતો. પશુ તે મીઠા બોલો અને પરદેશી હોવાથી છત્રપતિને ગમી ગયો હતો. તેના કબ્જા પ્રમાણે રાજ્યકારબાર ચાલવા લાગ્યો. તેને ‘કવિ કુમેશ’ કહેતા પશુ મરાઠાઓ તેને કલુપ (પાપ) નામે ઓળખતા.

(૩) સદાશીવ ભાવ :-આ વીર પુરૂષ બાહુરાવ પહેલાના બાપ ચીમનાજી આપ્પાનો પુત્ર હતો. તેણે નાની ઉંમરમાં કણ્ઠાટક પર સ્વારી કરી હતી. નિઝામની સાથે ઉદ્દગીરની લડાઈમાં જીત મેળવી તે વખતે તે સેનાપતિ હતો. તેણે નીઝામ સાથે ખુલ્લી લડાઈ કરી જીત મેળવી હતી તેથી તે અબિમાની બન્યો હતો. પાણીપતની લડાઈમાં પણ તે ગયો હતો. તેણે ગર્વથી ત્યાં પણ ખુલ્લા મેદાનની લડાઈ લડવા કહ્યું. અંતે પાણીપતના યુદ્ધમાં તે મરાયો. તે અંગ્રેજોના તોપખાનાથી ધણો મુગ્ધ થયો હતો. તેણે ઈશ્વાહીમખાં ગાર્દને પોતાની નોકરીમાં રાખ્યો. તે દિસાખી કામમાં બાહોશ હતો.

(૪) ખડાની લડાઈ :-જુઓ સવાલ નં. ૨૫

(૫) વસાઈનો કરાર :- ,, ,, ,, ૩૨

(૬) અષ્ટ પ્રધાન મંડળ ,, ,, ,, ૫

(૭) તારાબાઈ :-શીવાજીના પુત્ર રાજરામની એ સ્ત્રી હતી. રાજરામનાં મરણ પછી તેણે ધણી મહેનત કરી મરાઠી રાજ્યને મોગસો સામે ટકાવી રાખ્યું. શાહુએ મોગસો પાસેથી છુટી આપ્યા બાદ ગાદી પર પોતાનો દક્ષ માંગ્યો. તારાબાઈ કર્તવ્યશીલ તથા મહત્વાકાંક્ષી હતી છતાં તે સત્તા લોભી પણ હતી તેથી ગાદી પર પોતાના પુત્રનોજ દક્ષ હોવો જોઈએ એવો આગ્રહ કર્યો. ઉંવટે ૧૭૦૯ માં તારાબાઈએ કેદહાપુરમાં સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપ્યું. શાહુજીએ તારાબાઈ અને તેના પુત્રને કેદમાં નાંખ્યો અને પોતે રાજ્ય પચાવી પાડ્યું. શાહુએ તારાબાઈના પૌત્ર રાજરામને દત્તક લીધો અને રાજ્યકારભાર પેશવાને સોંપ્યો. રાજરામ પેશવાના કહેવા પ્રમાણે ચાલતો પણ તારાબાઈને તે ગમતું નહિ. તેથી તેણે પેશવાની સત્તા ઉથલાવી પાડવા જુદા જુદા મરાઠા સરદારો સાથે ધણી ખટપટ કરી પરંતુ કંઈ વળ્યું નહિ. અને છ. સ. ૧૭૬૧ માં તે મરણ પામી.

(૮) અહલ્યાબાઇ :-મહાવરાવ હોદ્દકરના પુત્ર ખંડેરાવની તે પત્ની હતી. ખંડેરાવ ઉંભેરના ઘેરામાં મરાઠો એટલે બધા કારબાર બુદ્ધિશાળી અને વ્યવહારચતુર અહલ્યાબાઇને સોંપવામાં આવ્યો. અહલ્યાબાઇ વિધવા અને મરાઠા હતી છતાં સફેદ વસ્ત્રો પહેરી ખુલ્લે મોંએ ફરતી અને દરબાર ભરતી. તેણે મહાવરાવની કીર્તી કાયમ રાખી. તે ધર્મનિષ્ઠ હતી. તેણે ધણી સરસ રીતે રાજ્ય વ્યવસ્થા કરી. નીતિ અને હડાપણની તે મૂર્તિ હતી. તેણે દેવસ્થાનો, આશ્રમો વગેરે સ્થાપ્યાં. લોકોના સુખ માટે તેણે કુવા, ધર્મશાળા વગેરે બંધાવ્યાં. ઇંદોર શહેરને સમૃદ્ધ બનાવ્યું. ઇ. સ. ૧૭૯૫ માં તે મરણ પામી.

Q. 37 Give the causes of the downfall of the Maratha Power.

મરાઠી સત્તા ઇ. સ. ૧૭૬૧ માં ઉચ્ચ કક્ષાએ પહોંચી અને તેને વિનાશક એવા ત્રણ ફટકા પડ્યા. પહેલો પાણીપતના યુદ્ધની હાર. બીજો માધવરાવ પેશ્વાનું અકાળ મૃત્યુ. અને ત્રીજો વસંદનો કારાર. આથી મરાઠી સત્તાના નાશનાં કારણો નીચે પ્રમાણે છે :—

(૧) મરાઠાઓ સ્વતંત્ર થવા પ્રયત્ન કરતા અને સમગ્રપણે આખા દેશનો તેઓ વિચાર કરતા ન હતા. માત્ર સ્વાર્થ જોતા. સાર્વજનિક દૃષ્ટિ રાખતા નહિ. (૨) તેઓ રાજ્યને પૂજવાને બદલે વ્યક્તિઓને પૂજતા અને આથી માંહેમાંહે કુસંપ વધ્યો. (૩) રાજ્ય આખાં તરીકે ન રહેતાં જુદા જુદા વિભાગોમાં વહેંચાવા લાગ્યું. શરૂઆતમાં સતારા અને કોલ્હાપુર જુદાં થયાં. પછી પૂના, ઇંદોર, ગાયકવાડ વગેરે. (૪) સરદારો વચ્ચે સત્તાની દરિદ્રાગ્રમાં તેઓએ રાજ્યનો નાશ જોયો નહિ. ડા. ત. નાના ફક્તવીશ અને મહાદેવ વચ્ચે તેમજ સિંધિયા અને હોદ્દકર વચ્ચેના કુસંપ. (૫) મરાઠા સરદારો અંગ્રેજોના પગપેસારો હોવા છતાં એકત્ર થયા નહીં. (૬) મરાઠા સરદારો અંગ્રેજોની યુક્તીપ્રયુક્તી સમજવા નોટબા દૂરદેશી હતા નહિ. (૭) પેશ્વાનો હોહો વંશપરંપરાનો

થવાથી નબળા પેશ્વાઓ પશુ આવતા એ રાજ્યને અધીગતીએ જ પહોંચાડતા. ( ૯ ) મરાઠા લશ્કરને પશ્ચિમની દેશ પ્રમાણે તાલીમ નહોતી તેથી અંગ્રેજો સામે ટકી શક્યા નહિ. ( ૧૦ ) પાણીપતની દારથી તેમને ફટકો લાગ્યો. ( ૧૧ ) મરાઠી સત્તામાં કર્તવ્યનિષ્ઠ માણસો જલદી કાળને વશ થયા અને નાલાયક માણસોના હાથમાં બાજુ ગઇ. ( ૧૨ ) બાહુરાવે લીધેલો અંગ્રેજોનો આશ્રય.

Q 38 Write what you know about :—

- ( 1 ) Raghoba; ( 2 ) Barbhui's Conspiracy;  
( 3 ) Chimaji Appa; ( 4 ) Malharro Holkar;  
( 5 ) Dhanajee Jadao.

(૧) રાઘોબા:—રાઘોબા બાહુરાવ ૧ લાનો પુત્ર હતો. બહાદુર ચેદા તરીકે તે જાણી તો છે. તેણે પંજાબ પર ચઢાઇ કરી લાહોર જીતી લીધું, અને તેને લીધે પાણીપતના યુદ્ધનો પરાજય વહોરી લીધો, તેમજ મરાઠી સત્તાના નાશનું કારણ બન્યો. બાલાહુરાવનાં મૃત્યુ પછી માધવરાવ ૧ લો સગીર હતો તેથી રાઘોબાએ તેના વતી રાજ્ય ચલાવ્યું. પહેલા મરાઠા વિગ્રહને અંતે તેણે અંગ્રેજો સાથે સુરતના કરાર કરી સાબડી અને વસાઇ તેને આપવા કરાવ્યું. વારગામના કરાર પ્રમાણે અંગ્રેજોને રાઘોબા-શત્રુને સોંપી દેવાની ફરજ પડી હતી, પણ તે પહેલાં રાઘોબાએ મહાદેવ શિંદેનું શરણ લીધું હતું. છેવટે સાલગાઈના કાલકરાર પ્રમાણે તેને ત્રણ લાખ રૂપિયાનું વાર્ષિક પેન્શન આપવામાં આવ્યું.

(૨) બારભાઈના કારસ્તાન:—નારાયણરાવને પકડવા માટે કાવત્રું રચવામાં આવ્યું પણ તેના પરિણામે નારાયણરાવનું મૃત્યુ થયું. આથી રાઘોબાનો સાથીદાર સખારામ બાપુ પણ મનમાં

ધણું દુઃખ પામ્યો. નારાયણરાવની સ્ત્રી ગંગાબાઈ ગર્ભવતી હતી. એમ તેને ખબર પડતાંજ રાધીબાને પદ્મજી કરી ગંગાબાઈને નામે કારભાર ચલાવવો, અને તેને પુત્ર ન થાય તો કત્તક પુત્ર આપવાની વ્યવસ્થા કરવી, એ પ્રમાણે તેણે રચના કરી. તેના વિરોધીઓ નાના ફડનવીસ વિગેરેને પણ્ય આ યોજના પસંદ પડી. તેમણે પણ્ય આ કારસ્થાનમાં સામેલ થવાનો વિચાર કર્યો. આ કારસ્થાનમાં બાર મુખ્ય માણસો હોવાથી તેને બારભાઈનું કારસ્થાન કહે છે. આ સમયે નિજામ હૈદર પર સ્ત્રારી કરવા ગયો હતો. તેની સાથે નાના વિગેરેએ ભેગા મળી પૂના તરફ ફર્ય કરી. તેમણે પૂના કબજે લીધું અને ગંગાબાઈને પૂરંદરમાં સલામત રાખી. બાર ભાઈઓએ સતારાથી ગંગાબાઈના નામે પેશ્વાઈનાં વસ્ત્રો મંગાવ્યા અને આ કારસ્થાનમાં જિંધિયા તથા હોદ્દરને પણ્ય સામેલ કરવામાં આવ્યા. રાધીબાને આ વાતની ખબર પડતાંજ તે પૂના પર ચઢી આવ્યો. કંસિંગાંવ પાસે હરિપંત ફડકેએ રાધીબાને હાર ખવડાવી. મંગાબાઈને ૧૭૭૪ માં પુત્રપ્રાપ્તિ થઈ અને બારભાઈનું કારસ્થાન નાના-બાપુનાં ડકાપણ્યથી પાર પડ્યું.

- (૩) ચીમાજી આરપા:—ચીમાજી આરપા બાલાજી વિશ્વનાથ પેશ્વાનો બીજો પુત્ર હતો. પોર્ટુગીઝો પાસેથી તેણે વસાઈને અજીય કિલ્લો લઈ પોતાનું નામ અમર કહ્યું છે. તેનો જન્મ ઈ. સ. ૧૭૦૮ માં થયો હતો. બાજરાંવ અને ચીમાજીને બાપની દેખરેખ હેઠળ ઉત્તમ પ્રકારનું લશ્કરી શિક્ષણ મળ્યું હતું. વળી ચીમાજી જમાખંધી અને હિસાજ કીતાબ ખાતાંમાં ધણી પ્રવિણ હતો. આ બંને ભાઈઓનો એક બીજા પર ધણી જ પ્રેમ હતો. બાજરાંવે ચીમાજીને ગુજરાતમાં ચોથાઈ અને સરદેશમુખીના હક્કો મેળવવા માટે ૧૭૨૯ માં મોકલ્યો. ગુજરાતના સુબા સર ખુલંદખાનને હરાવી ચીમાજીએ તે હક્કો મેળવ્યા. તેમજ મરાઠા લશ્કર ત્યાં રાખી ઉત્તરમાં મરાઠાનો પગપેસારો કર્યો. ઇ. સ. ૧૭૨૬ માં.

ચીમાજી જાજરાના સીડીસાતાનો પરાજ્ય કરવા કોકણમાં ગયો. અને ઉદેરી આગળ તેનો પરાજ્ય કર્યો. આથી હામસી સરદારે મરાઠાઓને તાબેદાર બનાવ્યા. આ કાર્યથી ચીમાજીએ અપૂર્વ યશ મેળવ્યો. હિંદુઓની ધર્મની મુશ્કેલીઓ દૂર કરવા અને વસાહત પ્રાપ્તિમાં પોર્ટુગીઝોની સત્તા દૂર કરવા ચીમાજીએ તારાપુર, દક્ષિણ વગેરે જગ્યાઓ કબજે કરી અને ૧૭૩૯ માં વસાહતના કિલ્લાને ઘેરા લાદ્યો અને મહાન લડાઈને અંતે તેનો કબજો મેળવ્યો.

ચીમાજી રચાવે વિચારી, મળતાવડો અને શાણો હતો. બીજાનું મન ન દુઃખવતાં યુક્તિથી કામ કરી લેવાની આવડત તેનામાં હતી બાજરાવ પર તેનો અકુશ હતો. તે બાજરાવ અને બીજા મરાઠા સરદારો વચ્ચેનો મતફેર દૂર કરતો. શાહુને પણ ચીમાજીમાં અત્યંત વિશ્વાસ હતો. ધરમથુ બાબતો, બાજરાવના પુત્રનું શિક્ષણ, નાના સાહેબની રાજ્યવ્યવસ્થા, વિગેરે ચીમાજીની સલાહ પ્રમાણે જ થતાં હતાં. ચીમાજી જેવો વ્યવહારકુશળ તેવોજ બહાદુર પણ હતો. વસાહતનાં યુદ્ધ દરમિયાન એક પોર્ટુગીઝ સ્ત્રી કેદ પકડાઈ હતી. તેને ચીમાજીએ સહિસકામત તેના પતિ પાસે પહોંચતી કરી હતી. આ તેનું સ્ત્રીઓ પ્રત્યેનું માન અને મનનું મોટાપણું બતાવે છે. તેના મુત્સદ્દીપણાથી જ નાના સાહેબને પેશ્વાહપદ સહેલાઈથી મળ્યું. આ વસાહતો વીર ૧૭ મી ડીસેમ્બર ૧૭૪૦ ને દોવસે મરણ પામ્યો હતો.

મહદુરારાવ હોલકર:—ઈ. સ. ૧૬૯૩ માં મહદુરારાવનો જન્મ પૂના જિલ્લામાં થયો હતો. પોતાના મામાની મારફતે તે મરાઠી લશ્કરમાં દાખલ થયો અને બાળાપુરની લડાઈમાં તેણે પોતાની બહાદુરી બતાવી. ઇ. સ. ૧૭૨૮ માં બાજરાવે તેને બાર પરગણાની જગીર આપી. ઈ. સ. ૧૭૩૨ માં માળવાની ચઢાઈમાં તેણે ધણીજ બહાદુરી બતાવી અને તેથી ઇંદોર વગેરે ભાગનો પટો તેને ભાખી આપવામાં આવ્યો. તેણે ૧૭૩૮ માં ભોપાળના ઘેરામાં અને ૧૭૩૯ માં વસાહતના ઘેરામાં

ભાગ લીધા હતો. ઇ સ. ૧૭૫૨ માં સિંધિયા તથા હોલ્કરે બાદશાહને રાહિલા વિરૂદ્ધ મદદ કરી દીલ્લી દરબારમાં તેણે પ્રવેશ કર્યો. અને રાહિલાખંડ, રાજપુતાના વગેરેમાં ચોથ ઉધરાવવાનો હક્ક મેળવ્યો. જાત લોકોને સિંધિયાએ મદદ કરી આથી સિંધિયા અને હોલ્કર વચ્ચે અણખનાવ થયો. આથી મલ્હારાવે અબદેઅલી વિરૂદ્ધ સિંધિયાને મદદ કરી નહિ. આ યુદ્ધમાં સિંધિયા મરાયો. ઇ સ. ૧૭૬૨ સુધી મલ્હારરાવ ઉદાસીન રહ્યો. પાણિપતના ત્રીજા યુદ્ધમાં તેણે નાસી જનાર લોકોને બચાવવાનું અને પૈશ્વાના ઝંરાંછાકરોને સદિસલામત પાછાં લઈ જવાનું કામ કર્યું. પરંતુ તે પાણિપતનાં મેદાનમાં દૃઢતાથી ઉભો રહ્યો નહિ તે માટે માધવરાવ તેના પર ચુસ્ત થયો. લડવૈયા તરીકે તે હોશિયાર હતો છતાં છાપા મારી લડવામાં તે માનતો હતો. તે સ્વાર્થી હતો. દુરદેશીપણું અને સાવધાનતાના ગુણો તેનામાં તરી આવતા હતા. પાણિપતના યુદ્ધમાં મુખ્ય સરદારો મરાયા પછી મલ્હારરાવ ઉત્તર દિશામાં એકઠો જ બાકી હતો. તે ઈ. સ. ૧૭૬૬ માં મરણ પામ્યો.

**ધનાજી જાધવ:**—ધનાજી જાધવનો જન્મ ઈ. સ. ૧૬૫૦ માં થયો હતો. તેને નાનપણથી જ લશ્કરી તાલીમ મળી હતી આથી તે એક બાહોશ સેનાપતિ થયો ઈ. સ. ૧૬૭૪ માં ત્રિંગપુર સાથેના યુદ્ધમાં તેણે પોતાનું બળ બતાવ્યું. અને સાવનરની લડાઈમાં પોતાનાં સૌર્યથી શિવાજીની પ્રીતિ સંપાદન કરી. શિવાજીનાં મરણ પછી શંભાજી અને ધનાજીએ મહારાષ્ટ્ર અને કલ્યાટિકમાં બટકીને મોગલોને કાયર કર્યા. મોગલોના મુલક ઉજ્જડ કરીને ચોથ અને સરદેશ મુખી ઉપરાંત ધાસ દાણા પણુ તેણે વસુલ કર્યા. ઇ. સ. ૧૬૯૫ માં ધનાજી મુખ્ય સેનાપતિ થયો. ધનાજીથી મોગલો ધણા જ ડરતા. તે શાહુના પક્ષમાં બળ્યો હતો. શાહુએ તેને સેનાપતિનું અને વસુલાત ઉધરાવવાનું કામ સોંપ્યું. તેની યુદ્ધ પદ્ધતિ અને સાહસ બીજાને અચંબો પમાડે એવાં હતાં. તે ઈ. સ. ૧૭૦૮ માં મરણ પામ્યો.

# મરાઠા અમલ હરમ્યાન થયેલાં અગત્યનાં યુદ્ધો.

નં.	લડાઈનું સ્થળ.	સમય.	કયા કયા પક્ષો વચ્ચે.	લડાઈનાં કારણો.	લડાઈના પરિણામો.
૧	ઉદ્ધગીર	૧૭૬૦	મરાઠા અને નિઝામ	અહમદનગરનો કબજો લેના માટે નિઝામે મરાઠા પર ચડાઈ કરી કારણ તે વખતે મરાઠાઓની સ્થિતિ અત્યંત ગંભીર હતી.	નિઝામ હાર્યો. બીજાપુર, દોહતાબાદ અને ઔરંગાબાદ તરફે ફિરકા મરાઠાને મળ્યા.
૨	પાણીપતન ત્રીજું યુદ્ધ	૧૭૬૧	મરાઠા અને અહમદશાહ અબ્દાલી	ઉત્તરના મુસલમાન રાજાઓના ભય તથા રોધોનાએ પંજાબમાં લાહોર સરકરી અબ્દાલીના પુત્રને નસાડી મરડ્યો હતો.	મરાઠાઓની હાર મરાઠા સામ્રાજ્યને ફટકો. ધણુ સરદારો નાશ પામ્યા.
૩	ચેરુશી	૧૭૬૯	હૈદરઅલી અને મરાઠા	હૈદર ખંડુશી ભરવાનું વચન પાળતો ન હતો.	હૈદર હાર્યો. ખંડુશી ભરી.
૪	પહેડો મરાઠા વિશ્રામ	૧૭૭૫-૮૨	અંગ્રેજો અને મરાઠા (હિરાગંજના વખતમાં)	રોધોળાને પેંચા થનું હતું.	અંગ્રેજોની હાર અને તેમને સાબીતો વાપુ મળ્યો. રાષ્ટ્રીયોને સ્વર્ણસન.



૫	પ્રજાની સહાય	૧૭૯૫	મરાઠા અને નિઝામ	ચંદેલી ખંડણી નિઝામે ન આપી.	ચંદેલી ખંડણી ભરી આપી.	નિઝામ હાથો અને
૬	વસાખનો કારાર	૧૮૦૨	ખાહરાવ ખીભે અને અંગ્રેજો	હોલકર અને સિધિયાએ પૂના પર રવાની કરી	ખાહરાવે સ્વતંત્રતા મુસાવી.	વેંચેસ્ટીની સહાયકારક
				ખાહરાવને હેરાન કર્યો	યોબના સ્વીકારી. મરાઠા	સત્તાનો નિનાશ થવા લાગ્યો.
૭	ખીભે મરાઠા વિશ્વક	૧૮૦૩-૧૮૦૪	અંગ્રેજો અને સિધિયા તથા બોસલે	વસાખનો કારાર.	ખતે હાથો અને દેવગામ	તથા સરહઅંગે ગામની સંધિ.
૮	ત્રીભે મરાઠા વિશ્વક	૧૮૦૪-૧૮૦૫	અંગ્રેજો અને હોલકર	રબપુતાના પર હોલકરનો હુમલો	હોલકરે હાથો. પણ સંધિ થઈ અને તેના મુદ્દામાં પાછા મળ્યા	
૯	ચોથો મરાઠા વિશ્વક	૧૮૧૮	અંગ્રેજો અને મરાઠા	અંગ્રેજોને મરાઠાઓએ દંડો કાઢવા પ્રયત્ન કર્યો.	અંગ્રેજોએ હાથો. સિધિયા, હોલકર વગેરે અંગ્રેજોના આશ્રિત થયા. ખાહરાવ પરબ્રહ્મ થયો અને મરાઠા સત્તાનો સંપૂર્ણ નાશ થયો.	

**Unique opportunity for Matric Students**  
**English Grammar carries 40% marks at the University**  
**So**

To ensure your success in English you must buy  
**Mr. Desai's Grammar Series.**

- 1. Prefixes and Suffixes ( With Exercises and their Solutions.)** Re. 0-2-6
- 2. Prepositions (Irregular Prepositions with illustrations and examples.)** „ 0-4-0
- 3. Figures of Speech ( With Exercises & Solutions.)** „ 0-4-0
- 4. Direct & Indirect Narration ( With Exercises & Solutions.)** „ 0-4-0
- 5. Analysis ( With a number of useful Exercises and their Solutions.)** „ 0-4-0
- 6. Idioms ( Containing a number of idiomatic verbs and phrases with their explanation in simple English.)** „ 0-4-0

**N. B. :-**All the books contain Bombay University Questions of the last three years.

Prepared by :

**Manilal D. Desai, B. A., B. T.**

**Senior English Teacher :**

**Union High School, Surat.**

**Shree Harihar Pustakalaya,**  
**Tower Road, SURAT.**

મેટ્રીકના વિદ્યાર્થીઓ માટે ખાસ લખાયેલાં નવા ૨

મુસલમાન યુગ (આવૃત્તિ બીજી) (એક અનુભવી શિક્ષક)  
 બ્રીટીશ યુગ રાજ્યબંધારણ સાથે ( " " " )  
 હિંદુનું નવું રાજ્યબંધારણ (આ બીજી) ( " " " )  
 સ્ટુડન્ટ અને હોનોર રાજ્યવંશ } ( " " " )  
 બ્રીટીશ કોન્સ્ટીટ્યુશન સાથે }

વિજ્ઞાનના સવાલ જવાબ (૧૯૩૨ થી ૧૯૩૯ સુધીના  
 યુનીવર્સિટીના સવાલો તથા જવાબો ચિત્રો સાથે  
 નિબંધમાળા. (કુટમ્બીયા અને હંકર)

સરળ ગુજરાતી વ્યાકરણ ( " " " ) ૦-૧૦

Model English Papers with Answers 2-0-

Test Papers in General English (M. S. Patel) 1-8-

Guide to Physics (In Gujarati.) 1-4-

Facts & Formulas In Chemistry 0-4-

Prefixes & Suffixes (M. D. Desai, B. A. B. T.) 0-2-

Prepositions ( " " " " ) 0-4-

Figures of Speech ( " " " " ) 0-4-

Direct & Indirect ( " " " " ) 0-4-

Analysis ( " " " " ) 0-4-

Idioms ( " " " " ) 0-4-

આ સીવાય તમામ જાતના પુસ્તકો કીફાયત ભાવે મળશે

**શ્રી હરિહર પુસ્તકાલય, સુરત**

Published by Jayantilal Vithaldas Bookseller, Shree Harihar Pustakalaya, Tow  
 Road, Surat. & Printed by: Govindji Dayabhai Naik, at Shree Anavil Bandhu  
 Printing Press, Baranpuri Bhagol, Bhajiwali Pole, Surat

